

Memòria de les excavacions a la Vil·la romana dels Tolegassos (Viladamat, Alt Empordà) (Campanya de 1983 a 1988)

Josep Casas i Genover

Avis legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència Reconeixement-NoComercial-SenseObresDerivades 2.5 de Creative Commons. Se'n permet la reproducció, distribució i comunicació pública sempre que se'n citi el titular dels drets i no se'n faci un ús comercial. No es pot alterar, modificar o generar una obra derivada a partir d'aquesta obra. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/es/legalcode.ca>.

ÍNDIX

1. Introducció	1
2. Poblament antic a Viladamat. Exploracions i sondeigs	3
3. La vil·la romana dels Tolegassos	6
4. La fase 1	9
5. Edifici núm. 2	14
6. Cronologia	18
7. Interpretació funcional	19
8. La fase 2	23
9. Interpretació funcional	28
10. La fase 3	29
11. El pati central	35
12. El forn	37
13. Presència d'un acte ritual	39
14. El material arqueològic. Estudi de tres àmbits significatius	41
15. Eines i objectes d'ús domèstic	51
16. Elements arquitectònics i decoratius	55
17. Les monedes	57
18. Inventari	59
19. Conclusions	66
20. Bibliografia	69

I) INTRODUCCIÓ.

Josep Casas

EL MEDI I L'ENTORN.

El terme municipal de Viladamat es troba situat en el pla que s'extén entre el Fluvià i el Ter, a pocs quilòmetres de la costa i de la ciutat romana d'Empúries. El municipi comprèn terrenys de la plana aluvial quaternària, però a la seva banda de Ponent és més accidentat, amb la serralada eocènica -la Muntanya- situada entre les conques dels dos rius i que d'alguna manera assenyala la divisòria entre l'Alt i el Baix Empordà.

La línia de la costa d'aquesta part del litoral, del Golf de Roses en general, es caracteritza per haver sofert un retrocés, fins i tot en època històrica, que està molt relacionat amb l'extensió de les àrees aluvials i el curs baix del Ter i Fluvià, amb els canvis soferts pels seus llits i desembocadures.

Parlar de la formació geològica de la zona és parlar de l'evolució paleogeogràfica dels deltes d'aquells dos rius. Tot i que són pocs els estudis de conjunt de la comarca, citarem per la seva importància el del Dr. Pallí (PALLÍ, 1972), i un interessant i recent estudi del *Instituto Geologico y Minero de España*, del qual extraïem la major part de les dades que exposem en aquest apartat (I.G.M.E., 1987).

Un cop d'ull a la geografia dels deltes dels rius de la Mediterrània ens fa adonar que els dels rius de l'Empordà, Muga, Fluvià i Ter, són diferents. No són visibles les aportacions de terra que s'endinsen en el mar, tot i que aquests rius tenen un alt poder erosiu i han arrossegat sorres i material des del Pirineu. Però en lloc de formar deltes, les desembocadures es produeixen en costes concaves, endinsant-se cap a terra. Les terrasses del Ter i del Fluvià i els sondetjos oberts a la plana mostren que en realitat els autèntics deltes estan amagats terra endins i que la línia de la costa actual és bastant allunyada de la línia antiga.

El delta del Fluvià, per exemple, s'obriria vora Sant Miquel, amb els vèrtex a l'Armentera i Viladamat desembocant vora Empúries. El del Ter s'obriria a Jafre i ocuparia la zona de Parlavà, Gualta, Torroella i Albons. Recordem com encara en època històrica el Ter arribava al mar vora Empúries.

Per tant, l'evolució geològica a partir del Quaternari no deuria ser massa diferent de la que s'ha deduït dels estudis més recents: El Golf de Roses arribaria en un principi fins a la vora de Pont de Molins, Figueres, Riumors i Viladamat, que representa el límit dels afloraments del Pliocè. Aquests sediments es troben ara a més de 70 m. de profunditat. Ara la zona és molt plana, amb cotes que no són superiors a 5 m. Si a això hi afegim el retrocés del mar, tenim que no massa centenars d'anys enrera moltes zones estaven inundades o eren aiguamolls. D'aquí vindrien els topònims del *Balcà*, el *Joncar* o els *Salancs*, que trobem a la banda de Llevant de Viladamat i Albons.

Els jaciments arqueològics de Viladamat, doncs, estarien situats entre els dos antics deltes, que en època romana es trobarien ja molt colgats. Tot i això, el mapa geològic de la zona ens mostra una antiga branca del Ter que passa a ran de la vil·la dels Tolegassos (I.G.M.E., 1987). Examinant aquest mateix mapa constatem que darrera els jaciments de Viladamat, al peu de la muntanya, tenim l'únic aflorament de calisses bioclàstiques de l'entorn, formació del Cretàcic Superior, que haurem de tenir molt en compte a l'hora de localitzar la pedrera d'on es va extreure el material emprat en la construcció de l'edifici i que presenta lleugeres diferències amb les calisses molt més fines dels afloraments d'Empúries i Cinc Claus, del Cretàcic Inferior.

El sòl geològic en el que es recolzen els fonaments de l'Olivet d'en Pujol i dels Tolegassos està format per terres grogues per una banda i graves en altres punts. Ens trobem, efectivament, damunt la quarta terrassa dels rius, del Quaternari.

El clima, que poc deu haver variat des d'època romana, és mediterrani litoral, amb temperatures mitjanes anuals de 14-16º, augmentant cap a la costa. L'amplitud tèrmica anual varia entre els 13 i 15 º C.. En canvi, la pluviometria disminueix des de l'interior del territori gironí cap a la costa entre 800 i 600 mm.

No fa tans anys, bona part de la muntanya era ocupada per olivars i alguna vinya, conreus dels que encara s'en conserven alguns a la part més baixa. Els pendents i cims de la serralada han estat envaïts pel bosc de pins i alzines, matolls, garrigues i romani, entremig dels quals sobreviu algun roure. El pla, en canvi, és dedicat al conreu dels cereals a la zona de la quarta terrassa quaternària i a farratges i regadius damunt els antics aiguamolls. En aquest contexte es situaven els dos assentaments romans que estudiem.

POBLAMENT ANTIC A VILADAMAT, EXPLORACIONS I SONDEJOS.

Probablement, el terme de Viladamat és un dels que presenta major concentració de jaciments arqueològics de la comarca, especialment d'època romana. D'una banda, la seva proximitat a Empúries, focus de romanització i centre comercial de primer ordre durant centúries i, de l'altra, una intensa tasca de recerca i prospecció arqueològica portada a terme de manera especial durant els darrers deu anys pels senyors Isidre Carreras, Joan Colomer i nosaltres mateixos, han permès establir la carta arqueològica local de manera quasi definitiva.

Deixant de banda les hipòtesis i especulacions sobre l'emplaçament del campament de Cató, que alguns autors han volgut situar a l'indret on més tard es va originar el nucli de Viladamat, la primera notícia seriosa sobre troballes arqueològiques en el municipi apareix l'any 1952 als *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, on es cita la troballa de restes antigues sense identificar, al **Puig Segalà** (OLIVA-PERICOT, 1952, p. 172). L'any 1955 es va recollir novament aquesta notícia (BALIL-OLIVA-RIPOLL, 1955, p. 172). Nou anys després, l'erudit local i bon coneixedor del país, J. Caussa, va tornar a citar el mateix jaciment i donava la notícia de la troballa de més restes ibèriques i romanes, especialment en el **Puig de la Verneda** i en altres llocs sense especificar. Insinua además la possible existència d'una vil·la o un campament dins el nucli urbà (CAUSSA, 1964, p. 37). Anys més tard, J. Badia va fer-se ressó de la mateixa informació, incloent-la a la seva obra (BADIA, 1981, p. 405). Però l'exploració del **Puig Segalà** ha proporcionat tan sols alguns esquerdissos de ceràmica ibèrica de difícil classificació.

Es pot dir que la carta arqueològica de Viladamat va quedar pràcticament definida l'any 1984 amb la publicació de la **Carta Arqueològica de les Comarques de Girona**, en la que es dona una informació força exhaustiva de tots els jaciments coneguts fins el moment i de les seves característiques (NOLLA-CASAS, 1984, p. 109-116).

Tots els jaciments identificats corresponen a època ibèrica i romana i fins ara no s'en ha descobert cap anterior al s. IV a.C. Encara que tots ells estan inclosos a la **Carta Arqueològica** que acabem de citar, els comentarem breument, afegint-hi aquelles precisions i dades que ens han proporcionat les darreres campanyes d'excavació.

Ja havíem comentat abans les poques notícies i migrades troballes al **Puig Segalà** i al **Puig de la Verneda**. No podem afegir-hi res més, atès que les darreres exploracions no han proporcionat nous materials. En canvi, a la llista d'estacions ibèriques cal afegir-hi les sitges aparegudes al fons de l'**Olivet d'en Pujol** i als **Tolegassos**, on a part de les sitges aparentment pre-romanes, trobem alguns fragments de ceràmica àtica fora de contexte.

D'aquesta manera, a la llista de jaciments indígenes inclosos a la **Carta Arqueològica**, haurem d'afegir-hi aquestes dues darreres estacions,

les quals, encara que es troben sota jaciments ja identificats, d'època romana, augmenten el nombre d'assentaments ibèrics de la zona

També d'època ibèrica (segles III i II a.C.), es van descobrir tres petites estacions durant la tardor de 1981, darrera la **mntanta gran**. Aquests tres jaciments, la Vinya, l'Olivet i la Barraca d'en Guy, estan situats al vessant est de la serralada de Palau Borrell i a tots ells van trobar-se fragments de ceràmica ibèrica fora de contexte, especialment àmfora de boca plana i grises emporitanes, així com altres fragments de ceràmica comuna oxidada i reduïda i alguns bocins d'àmfora romana de procedència itàlica.

Però els jaciments més interessants, els que ofereixen més possibilitats d'investigació, són sens dubte els d'època romana. Són vàries les troballes de ceràmica romana efectuades en el municipi. Citarem de passada la del **Puig de les Sorres**, estació de difícil interpretació, situada vora la carretera d'Orriols a l'Escala, a ran del terme de Ventalló. En una àrea força extensa es troben bocins de ceràmica romana, *dolia*, fragments de molí i fragments d'àmfora amb una cronologia que comprèn des del s. I a.C. fins el s. VI-VII d.C. (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111).

També a Palau Borrell s'han localitzat alguns bocins de ceràmica romana i hom pretén que la mitja dotzena de sitges que encara ara es poden veure tallades en el marge del camí del Mas Notari són d'època ibèrica (CAUSSA, 1964, p. 37. BADIA, 1981, p. 410). En tot cas, pocs anys enrera vam tenir oportunitat d'examinar el contingut de dues d'aquestes sitges, esllavissades per causa de la pluja, i tot el material del seu interior era medieval. Si podem afirmar, en canvi, que als voltants del poble és normal recollir-hi fragments de ceràmica d'època romana, sobretot àmfora. No oblidem que el topònim **Palau**, encara que seguit d'un nom d'evident origen germànic com és **Borrell**, té una clara significació de cara a l'existència d'estructures més antigues. Són moltes les vil·les romanes que s'han descobert o identificat mercès a aquest topònim.

Un altre jaciment romà, possiblement una vil·la, va ser descobert no fa massa anys a la muntanya, entorn el **Mas Notari**. És probable que part de la vil·la es trobi sota les edificacions actuals. Els fragments de ceràmica que hom pot recollir, amb un ventall cronològic des del s. I a. s. IV-V d.C., apareixen sobretot a ran de la masia en un radi no superior a cent metres. De totes maneres, mai s'ha fet cap sondeig en aquell jaciment, per la qual cosa desconeixem el seu origen, evolució i extensió exacta.

Altres jaciments romans, situats tots ells a la plana i en diferents finques properes entre elles, formen part o estan relacionades amb una única vil·la, la dels **Tolegassos**. A aquesta vil·la pertanyen no tan sols les estructures que hem excavat durant els darrers sis anys, sino també el forn que varem excavar l'any 1981 vora la carretera de Corçà a Figueres i dues necròpolis força modestes situades a uns dos-cents metres del jaciment principal. Possiblement també formava part del mateix conjunt la petita estació de **Les Sorreres**, a l'altra banda de la carretera, destruïda anys enrera amb l'extracció de sorres i material de

construcció (NOLLA-CASAS, 1984, p. 111). Tampoc creiem forassenyat suposar que el magatzem de dolia de l'Olivet d'en Pujol, que s'estudia a la primera part d'aquest llibre, constitueixi una dependència del nucli inicial de la vil·la dels Tolegassos.

Un cop d'ull a la carta arqueològica local ens fa adonar que la major part dels jaciments indígenes es troben a la banda oest, a la vora o enmig de la serralada, amb poques estacions a la plana. Aquestes últimes consisteixen sobretot en petits camps de sitges. En canvi, quasi tots els jaciments romans es troben a la plana, enmig dels camps de conreu. Fins i tot les troballes de Palau Borrell i l'Olivet d'en Pujol estan en el límit entre la plana i la muntanya. Únicament la vil·la del **Mas Notari** està situada enmig de la serralada, però en un lloc pla, voltant de terres de conreu i travessat per una antiga via natural. S'aprecia doncs un desplaçament dels llocs d'habitació o ocupació del terreny, amb un abandó dels llocs alts i emboscats, poc aptes per a l'agricultura, i una ràpida davallada cap a la plana on sorgeixen les primeres explotacions agrícoles romanes, substituint els assentaments indígenes anteriors.

LA VIL, LA ROMANA DELS TOLEGASSOS

Josep Casas

Situada en el reraipais emporità i separada de la ciutat romana d'Empúries per gairebé 5 Kms. d'aiguamolls, la vil,la que hem excavat durant aquests sis darrers anys a Viladamat és un reflexe de la vida emporitana durant els darrers segles de la República i els primers de l'Imperi.

Constituida, no tan sols per la vil,la principal, sino també per per dues petites necròpolis de caràcter familiar i per un forn per a la cocció de *tegulae* i *imbrices* que havien de satisfer les necessitats de la mateixa vil,la amb motiu de les obres d'ampliació o reconstrucció, representa l'Únic establiment rural romà, juntament amb l'Olivet d'en Pujol, excavat en aquesta regió propera a Empúries.

Es pot constatar que fou una de les primeres vil,les agrícoles construïdes a l'Empordà, amb una primera fase que podem situar cronològicament dins la segona meitat del s. II a.C. i de la qual no s'ha trobat altra cosa que nombrosos fragments de ceràmica en el mateix jaciment dels **Tolegassos** i el magatzem de dolia de l'Olivet d'en Pujol, que hem estudiat en el capítol anterior i que es va excavar durant els anys 1981 i 1982. I com en altres vil,les d'aquesta regió, que foren construïdes o reformades durant la primera meitat del s. I d.C., la de Viladamat va conèixer una gran reforma i ampliació a la mateixa època, una segona ampliació en el s. II i noves reformes a finals del mateix segle, abandonant-se pocs anys més tard, gairebé al mateix temps que la ciutat romana d'Empúries, moment en que la seva població va desertar, concentrant-se en el primitiu nucli de Sant Martí d'Empúries. Hem d'introduir encara un parèntesi per citar una altra reforma que deuria tenir lloc a finals del s. I a.C. o en el canvi d'Era i que només podem documentar pel material arqueològic d'una sitja situada en el sector 2.

A la fi de la campanya d'excavacions de 1988 es van trobar indicis d'una permanència en el mateix jaciment fins els segles IV-V d.C. L'excavació d'un pou va proporcionar abundós material arqueològic d'aquella època, especialment T.S. Clara D i *Lucente*, és l'Únic punt a tot el jaciment on han aparegut aquests materials tan tardans. Però el fet de trobar-se a l'estrat superior d'un pou que aparentment va ser obliterat a finals del s. III d.C. ens fa pensar que més aviat ens documenta una reutilització d'alguna petita part de la vil,la o una freqüentació de les antigues ruïnes, reaprofitant àmbits molt concrets de les antigues edificacions (*).

(*) Aquesta descoberta es va portar a terme durant el mes d'agost de 1988. Per aquest motiu, i degut a la gran quantitat de material trobat dins el pou, en una estratigrafia de més de 5 m. ens és impossible incloure el seu estudi definitiu en el present volum.

Però l'activitat sobre aquest jaciment no es va acabar una vegada abandonada i enderrocada la vil·la. Convertida, suposem, en camps de conreu durant segles, en un moment indeterminat va ser afectada per un seguit de treballs dels quals ignorem, ara per arsa, l'objectiu concret. Al llarg dels tres darrers anys hem anat descobrint i documentant un seguit d'alineacions de forats rectangulars que ocupen tota la part excavada (Fig. XXVII). En un primer moment varem suposar que es podria tractar dels assentaments de rengleres de pals emprats per emparrar vinya. Però la seva disposició i el poc espai lliure entre cada parell de files de forats, així com la seva orientació est-oest, molt exposada a la tramuntana, fan que de moment deixem de banda aquesta hipòtesi. De totes maneres, no rebutgem del tot la possibilitat de relacionar-los amb alguna mena de conreu o activitat agrícola.

També habíem pensat, amb més fonament, que es tractés de les restes de les defenses d'un camp fortificat medieval, de tal manera que les alineacions paral·leles de forats haurien pogut sostenir un seguit de pals entrellagats a manera de cavalls de frisa, tipus de defensa utilitzada durant centúries. Si aquesta segona interpretació és la correcta i encara que només és una hipòtesi, és possible que es tracti del campament de l'exèrcit que l'any 1467 es va enfrontar amb les tropes de Joan II d'Aragó en el pla de Viladamat o, en tot cas, algun tipus de fortificació relacionada amb aquells fets. L'únic element que ens pot ajudar a datar aquestes restes és una moneda catalana del s. XV trobada dins un dels forats. Es clar que és poc significatiu i menys tenint en compte que en un altre s'en va trobar una de Constantí (Núm. 37).

Sigui com sigui i atesa la nostra completa incapacitat per interpretar correctament aquestes estructures, ens limitem a deixar constància de la seva troballa, insinuant possibles sol·lucions, esperant que altres investigadors més documentats puguin donar la resposta adient a les qüestions que planteja la seva troballa.

PRESÈNCIA REPUBLICANA,

Encara que les estructures més antigues que hem excavat no semblen anteriors a la primera meitat o mitjans del s. I d.C., tenim evidències d'una ocupació anterior del lloc, que coincideix amb el moment de construcció i període d'activitat de l'Olivet d'en Pujol. Però, repetim, tot i que s'ha trobat molt material d'època republicana (segles II i I a.C.), no hem descobert encara cap estructura ni edificació d'aquell període.

Tant els fragments de ceràmica com algunes monedes demostren abastament l'ocupació de l'indret des de mitjans del s. II a.C. i permeten relacionar una vil·la inicial, suposem que amb unes dimensions més reduïdes que la que estem excavant, amb les estructures excavades anteriorment a l'Olivet d'en Pujol.

Aquest material arqueològic està format bàsicament per fragments d'àmfores itàliques del tipus Dressel 1, algunes amb pasta DB típica, procedents de la Campània; però també trobem ceràmiques grises emporitanes, ceràmiques d'engalba blanca i ceràmiques de vernís negre,

tant de procedència itàlica com produccions emporitanes. Es un conjunt format per material que sol trobar-se en els estrats més profunds, a ran del sòl natural, però barrejat amb altres materials més moderns.

Els fragments més antics corresponen a la segona meitat de, s. II a.C.; però algunes monedes són anteriors i es daten a la primera meitat d'aquell segle. Es el cas d'un mig As ibèric de SEKAISA (núm. 15), un altre *semis* emporità (núm. 6), una moneda encunyada a Roma presentant el cap d'Heracles i la proa d'una nau i la llegenda Q.M.E. ROMA (núm. 19), i altres asos d'UNTIKESKEN. Ja sabem que el període de circulació de les monedes és molt llarg; per tant, tot i que la seva cronologia és tan reculada, caldrà pensar que encara es deuriem utilitzar durant la segona meitat del s. II a.C., època a la qual pertany la major part de la resta del material arqueològic d'època republicana.

Però ademés d'aquests materials en trobem altres que també són anteriors a la construcció de l'edifici de la que anomenem Fase I i que ens mostren, per tant, una presència i una gran activitat en aquell lloc. Ens referim concretament als fragments de ceràmiques grises, àmfores, ceràmiques de vernís roig pompejà, llànties i alguns fragments de ceràmiques aretines corresponents a la segona meitat del s. I a.C. i a la primera meitat no avançada del segle següent. I també són relativament nombrosos els asos amb la llegenda EMPORIT, datables a la mateixa època.

Potser, tal com comentavem al principi, la pista que ens pot ajudar a copsar millor l'existència d'una primera ocupació ens la proporcionen els materials trobats dins la sitja, on documentem una primera obliteració a l'Últim quart del s. I a.C. Efectivament, a part de les ceràmiques, quasi totes elles romanes, apareix un basament de columna de pedra calcàrea del país i gran quantitat d'estucs pintats. És evident que aquests materials procedeixen d'habitacions que ja existien anteriorment i que deuriem correspondre a la fase republicana de la vil·la.

LA FASE I.

Per qüestions pràctiques, en iniciar la primera campanya d'excavacions vam dividir el jaciment en dos sectors que coincideixen amb la meitat Oest el primer i amb la part Est el segon. Aquests dos sectors corresponen, además, a dos edificis diferents situats dins el mateix recinte de la vil·la, els quals es troben separats per un pati porticat i al mateix temps units per un mur que en la fase més antiga de l'edificació feia les funcions de tanca i en el qual s'hi va deixar una petita porta d'un metre d'amplada.

En el primer sector trobem un edifici de planta quadrada o rectangular amb pati central i amb les dependències molt simètriques respecte a l'eix central. Les habitacions solen ser de grans dimensions, normalment d'entre 7 i 14 metres d'allargada i 3'5 m. d'amplada, i cap d'elles està pavimentada, llevat de les que es troben situades als angles S.O. i N.O., les quals conserven un paviment d'*opus signinum* en força mal estat. Les altres tenen un sòl de terra batuda molt malmès i difícil de separar de l'estrat que el cobreix.

Pel que fa a l'estratigrafia de cada habitació, per sota el nivell superficial trobem un estrat d'aportació natural format una vegada abandonada la vil·la i, per sota d'ell, un nivell de terres més dures que corresponen al paviment de terra batuda i al sòl format per l'ús i freqüentació del lloc mentre va estar habitat. En alguns punts les depressions del sòl natural van ser anivellades amb grava i terra de l'entorn. És clar que aquesta estratigrafia no es pot generalitzar, ja que alguns àmbits presenten unes peculiaritats que els diferencien dels seus veïns o dels de l'extrem oposat de l'edifici. D'altra banda, està molt condicionada per l'estructura i pendents que presenta el sòl geològic.

Seguidament passarem a l'estudi detallat de cada habitació. El material arqueològic trobat en cadascuna d'elles s'especifica en els quadres de l'annexe 2.

HABITACIÓ A-1.

Estrat 1006. (Fig. XXXI).

Es la més propera al pati porticat i està delimitada a l'est pel mur 1044; al sud pel mur 1002 i a l'oest pel mur 1003.

Tot i que la roca natural es troba a poca profunditat (entre 10 i 20 cm.), i per tant l'estrat ha estat molt remenat amb les tasques agrícoles, cal remarcar l'elevat percentatge de material antic en relació amb els materials més moderns. Tan sols una moneda de Gal·liè ens mostra que l'ocupació del lloc es va perllongar fins la segona meitat del s. III d.C.

El conjunt de material més antic està format per alguns fragments de ceràmica campaniana B de la forma Lamboglia 5/7, que es pot datar a la fi del s. II a.C. (núm. 1 a 3); ceràmiques grises emporitanes i àmfora itàlica del tipus Dressel 1 (núm. 15), també de la mateixa època.

Del canvi d'Era trobem alguns esquerdissos de T.S. Aretina, grises emporitanes tardanes (núm. 9 i 14) i llànties de volutes. Més recents són els fragments de T.S. sud-gàl·lica, que podem situar dins la segona meitat del s. I d.C. El material més modern corresponent al període de freqüentació i abandó del sector és escadusser i està format per alguns fragments de ceràmiques africanes de les formes Hayes 14, 196 i 197, datables entre la fi del s. II i el començament del s. III d.C.

HABITACIÓ A-2.

Estrat 1007. (Fig. XXXII).

Aquesta habitació va ser construïda en un moment posterior al de la construcció de les seves veïnes, aprofitant el límit sud del pati interior i els murs de les ja existents. Però no deuria transcorrer massa temps entre la construcció d'una i les altres. El material arqueològic presenta poques diferències respecte al de les anteriors, predominant lleugerament el material del s. I d.C. en relació amb el dels segles II i III d.C.

Cal remarcar una vegada més l'existència de ceràmica campaniana B (forma Lamb. 1), com a material més antic (núm. 3 i 5), així com algun fragment de ceràmica d'engalba blanca, grisa emporitana, àmfora Dressel 1 i àmfora ibèrica. Apareixen també fragments de ceràmica grisa itàlica de boca trilobulada. En tota l'habitació tan sols van trobar-se dos fragments de ceràmica africana, que representa un percentatge ínfim en relació amb la resta de material.

HABITACIÓ A-3)

Estrats 1010, 1011, 1012 i 1013 (Fig. XXXIII a XXXVI).

En realitat aquest espai no és cap habitació. Si el varem qualificar així en un primer moment, donant-li el número correlatiu que li corresponia, va ser degut a que durant la primera campanya tan sols es va excavar el seu extrem sud i no ens poguerem fer una idea exacta de les seves dimensions ni funció. En tot cas, l'àmbit correspon exactament al pati central de l'edifici inicial, amb un seguit de reformes que en una fase posterior van modificar la seva estructura.

El pati, de forma rectangular, presenta un lleuger pendent cap al sud, seguint la mateixa inclinació del el sòl natural. Per aquest motiu, a la meitat nord quasi no queda cap estratigrafia entre el nivell superficial i la roca natural, mentre que a la banda sud i oest trobem clarament diferenciats tres estrats. Tampoc ha estat fàcil descobrir els murs que el delimiten per l'extrem nord. La manca de fonaments i el fet de conservar-se només uns 15 cm. de terra damunt la roca natural han afavorit la seva destrucció cada vegada que s'ha llaurat el camp. Malgrat tot, s'han trobat les restes de l'angle nord-est, suficients per a confirmar la simetria de l'edifici i delimitar-lo

L'estrat més profund, en contacte amb el sòl natural, és el farcit i anivellament dels sots i depresions que presenta la roca i constitueix el nivell d'ocupació format al llarg dels anys (U.E. 1013). Per aquest motiu, no ens ha d'estranyar que el poc material arqueològic que s'hi ha trobat presenti un àmpli ventall cronològic, amb un clar predomini,

però, de materials antics (T.S. sud-gàl·lica, emporitanes tardanes, o ceràmica de parets fines). Hem de citar, ademés, un fragment de *tegula* amb la marca **CANP**, de la qual n'hem trobat sis exemplars més a la vil·la

L'estrat 1013 està cobert per un nivell de *tegulae* caigudes que ocupa la meitat oest del pati, de nord a sud (U.E. 1012), format amb l'enderrocament de la vil·la. Les *tegulae* procedeixen de la coberta de les ales nord i oest de l'edifici i entremig trobem fragments de ceràmica semblants als de l'estrat inferior. En tot cas, remarcarem la presència de quatre *tegulae* més amb la marca **CANP**, bocins de ceràmica d'engalba blanca, grisa emporitana, un llavi d'àmfora Dressel I i un peu d'una àmfora Dressel 30 (Fig. XXXV, 12); material que ens proporciona una cronologia que s'extén des del s. I al s. II d.C. i que també es podria estendre al s. III de la nostra Era.

El mateix podem dir de l'estrat que cobreix l'anterior, el 1010, format quan ja s'havia enderrocat la teulada i els murs de l'edifici i que conté un material arqueològic semblant, amb presència de les ceràmiques africanes de cuina, més tardanes (Fig. XXXIV, 1).

Un darrer element que trobem enmig del pati és una paret seca disposada d'est a oest (E. 1052), paral·lela o perpendicular a les demés, la qual, per la seva estructura, tècnica constructiva i pel fet que talla l'estrat 1013, atribuïm a la fase III de la vil·la. Probablement estaria en relació amb les reformes introduïdes a l'edifici durant aquesta última fase, amb la desaparició de part de les habitacions de l'est i la seva conversió en magatzem de *dolia*. És possible que un amuntegament de pedres situat al nord d'aquest mur, en perpendicular, sigui les restes d'una altra paret que s'uniria amb la primera. El seu estat de conservació no ens permet, però treure'n massa conclusions.

Per acabar, citarem de passada un rec tallat a la roca natural en un moment impossible de datar, i que s'acaba sobtadament a l'inici del mur que hem comentat fa un moment (E. 1053).

HABITACIO A-4

Estrat 1014, (Fig. XXXVII)

Aquesta habitació es troba a l'extrem oest de la vil·la i està delimitada pels murs 1002, 1011 i 1018 i per la rasa de fundació del mur 1016, del qual no ens ha arribat gairebé cap resta. Igual que a les seves veïnes, tan sols es va trobar un estrat arqueològic entre el superficial i el sòl geològic, i encara que el nombre de fragments de ceràmica és més alt que el de les altres cambres, no s'observa cap diferència quant als tipus i formes. En tot cas, hi ha una presència de fragments de llànties de volutes datables en el canvi d'Era i primers anys del s. I d.C.

Continuem trobant-hi material d'època republicana, ceràmica campaniana B (Lamb. 5/7) i àmfora Dressel I i Pascual I. Trobem també un llavi d'àmfora púnica del tipus Maffà E, producte que es va fabricar fins els segles II i I a.C. (núm. 9), així com alguns fragments de T.S. sud-gàl·lica de la forma Drag. 29-b, datats entre el 40 i el 80 d.C. La base

d'un plat procedent de la Graufesenque presenta una marca atribuïble a RASINIVS i correspon a la mateixa època.

Per primera vegada hi són presents fragments de vasos de vidre de color verd o blanc i d'excel·lent qualitat, amb unes formes que d'ara en endavant seran habituals en altres estrats del jaciment.

També es comença a ampliar el repertori de formes de les sigil·lates africanes, amb presència dels vasos més antics d'aquesta producció i d'altres corresponents al període de màxima difusió de la Clara A (formes Hayes 9, 23, 196 i 197).

HABITACIO A-5.

Estrat 1019, (Fig. XXXVIII).

Semblant a l'anterior pel que fa a la seva estructura, l'habitació està delimitada al sud i est pels murs 1018 i 1011, i a l'oest per la rasa del mur 1016. El seu extrem nord està tancat per un mur del qual trobem les restes molt malmeses i que separa aquesta cambra de la segona *culina* de l'edifici.

El farcit del seu interior és similar al de la resta de les habitacions de l'edifici, tot i que a l'extrem sud van aparèixer nombroses restes de morter i elements constructius procedents de l'enderrocament i desmunt del mur 1016. El material arqueològic tampoc presenta grans diferències respecte al que hem vist fins ara. En tot cas, degut a que el sòl geològic es troba a una major profunditat no s'han produït intrusions de material arqueològic corresponent a la segona fase de la vil·la. Per aquest motiu trobem que el material més modern el constitueixen varis fragments de T.S. sud-gàl·lica de la primera meitat del s. II d.C. i algun esquerdis de T.S. Africana (Clara) A. El material més antic és, com en altres estrats semblants, la ceràmica de vernís negre i la ceràmica grisa emporitana.

Dins el grup de les sigil·lates sud-gàl·liques predominen els recipients atribuïbles a la forma Drag. 29-b, tots decorats i datats entre el 40 i el 80 d.C. Un d'ells presenta la marca SILVANI en el fons intern, la qual cosa ens permet constatar que fou fabricat a la Graufesenque entorn els anys 50-70 d.C. (núm. 6).

Així mateix, trobem varis fragments de ceràmiques de parets fines, tot i que el repertori de formes és molt reduït. Tan sols una vora i una base de la forma Mayet XX que correspon al primer quart del s. I d.C. i una altra base atribuïble a la forma Mayet VII. La resta de fragments no es poden atribuir amb seguretat a cap forma concreta.

Pel que fa a les àmfores, hi són presents una vegada més els fragments corresponents a la forma Dressel I associats amb una vora de ceràmica de vernís negre de la forma Lamb. 5/7 i un llavi d'àmfora de la forma Dressel 2/4.

Per acabar, tan sols un fragment de T.S. Africana (Clara) A de la forma Hayes 15, introduït a l'estrat per causa de la remonició de terres provocada pel conreu del camp, trenca la homogeneïtat del conjunt

principal de ceràmiques, el qual es data "grosso modo" a mitjans del s. I d.C.

HABITACIO A-6

Estrat 1022 (Fig. XXXIX).

L'habitació, situada al sud de la A-2, és la més gran de les cambres posades al descobert fins ara en el sector. La seva amplada és de 3'5 m., igual que en les demés, però té una llargada de 14 m., cosa que no trobem en cap altre indret del jaciment.

Està tancada al nord pel mur 1002, que la separa de l'habitació A-2; a l'oest, pel mur 1011 i l'habitació A-7; a l'est pel mur 1044 i el pati porticat, i al sud pel mur 1021, que constitueix al mateix temps la paret que tanca el recinte edificat en la fase I. Encara que originàriament aquesta habitació constituïa una sola cambra sense divisions interiors, en un moment posterior difícil de datar va ser dividida en dues parts mitjançant un petit mur transversal fet amb pedra seca (E. 1023). Ignorem la finalitat d'aquest mur i desconeixem si era realment un envà que dividia en dues parts l'àmbit, ja que el seu extrem sud ha desaparegut, per la qual cosa no podem saber si es recolzava realment en els murs 1002 i 1021, o si només ocupava la meitat de l'espai.

Al costat d'aquest mur trobem una depressió en el terreny, un petit clot, que fou colgat amb terres i deixalles, tegulae i fragments d'àmfores que es diferencien ben poc de la resta del material trobat a l'habitació. Tampoc trobem cap diferència significativa entre aquests fragments de ceràmica i els que hem citat al descriure les habitacions anteriors.

HABITACIONS A-7 i A-12.

Havíem parlat breument d'aquestes habitacions anteriorment, al referir-nos a les cuines i a la canalització que en forma part. Són les úniques peces de tot l'edifici que van ser pavimentades, encara que els paviments d'*opus signinum* que es conserven a la meitat de cadascuna d'elles són de mala qualitat i poc sòlids. En tot cas, als indrets on no existia paviment és perfectament identificable una llar domèstica que en el cas de l'habitació A-7 es perllonga fora la vil·la mitjançant la canal de *tegulae* que travessa el mur. A l'extrem contrari de l'habitació el paviment cobreix part del basament del mur, la qual cosa permet identificar el llindar de la porta d'accés a l'àmbit. En el cas de l'habitació A-12, situada a l'extrem contrari de la primera, també trobem el basament de la llar, però no queden restes de cap canalització ultrapassant el mur que la delimita.

Ni un sol fragment de ceràmica es va trobar dins les habitacions o per sota els paviments. Per tant, no tenim cap element de datació que ens confirmi la cronologia de les seves estructures; però és evident que foren construïdes al mateix temps que les demés del sector. L'únic element relativament fiable per datar almenys l'abandó de la cuina A-12 és una moneda de finals de, s. III d.C., molt circulada (Núm. 36).

HABITACIÓ A-13.

Durant la campanya del juliol de 1987, una vegada acabada l'excavació de la cuina situada al nord de l'edifici, es va ampliar la cala cap a l'oest i a l'est. En aquesta banda est hom va trobar les restes molt deteriorades dels murs d'una nova habitació semblant a les altres que formen part del conjunt. L'excavació d'aquest àmbit es va continuar durant la campanya de la primavera de 1988, moment en el qual es varen delimitar els murs que la tanquen pel costat est i sud. En aquests moments no s'ha excavat encara la part nord de la cambra; però observant la planta general de la vil·la s'endevina perfectament la situació del mur que encara falta descobrir.

Les parets que delimiten l'espai ens han arribat en molt mal estat. Tan sols es conserva bé, encara que molt deteriorada, la que la separa de la cuina. En canvi, les que afronten amb el pati interior i amb l'habitació A-14 quasi han desaparegut. Una vegada més la fina capa de terra que cobreix la roca natural i el fet de no haber-se obert rases de fonamentació per als murs han estat les causes de la degradació i desaparició de bona part de les estructures, convertides en un tel d'argamassa molt prim i a vegades difícil de delimitar. Per aquest mateix motiu no trobem cap material susceptible de pertànyer a un estrat de construcció, ús o abandó de la cambra. Els pocs fragments de ceràmica apareguts durant l'excavació, no massa significatius, pertanyen tots a l'estrat superficial i presenten un àmpli ventall cronològic.

HABITACIÓ A-14.

Podem donar per reproduïts els paràgrafs anteriors pel que fa a la degradació dels murs que delimiten aquesta petita habitació. Gairebé tots han desaparegut i només s'en conserven restes a ran del porticat i a la part sud. Quasi al seu centre va aparèixer un forat circular, probablement d'un petit *dolium*, farcit amb pedres i alguns fragments de ceràmica sense forma, sobretot àmfora. El mur que tanca l'espai pel nord es perllonga cap a l'est i al seu extrem trobem adosada la sisena i última columna del porticat.

EDIFICI NÚM. 2.

El segon conjunt d'habitacions construïdes durant la primera fase de la vil·la, formant un edifici separat de l'anterior, es troben situades a l'extrem sud-est del recinte, adosades al mur que delimita l'edificació per aquella banda. Era un edifici més petit que el primer i la seva estructura era totalment diferent. Les seves estructures són, també, les que més han sofert la degradació i destrucció per causa de les activitats agrícoles que regularment s'han portat a terme a la finca.

Més endavant intentarem fer una interpretació de les dades que ens ha proporcionat l'excavació, procurant obtenir alguna conclusió pel que fa a l'aspecte que deuria tenir l'edifici en època romana i a la seva funció en el conjunt d'aquesta explotació agrícola. De moment ens limitarem a l'estudi i descripció de cadascuna de les habitacions, la seva estratigrafia i les estructures que s'hi relacionen.

HABITACIÓ A-9,
E. 2048.

Es tracta d'una mena de passadís de 4'5 m, d'allargada i 140 cm, d'amplada, delimitat al sud pel mur principal que tanca el recinte (E.2013); a l'est, pel mur 2042 que el separa de l'habitació A-10, i a l'oest, pel mur 2047 i el gran pati central de la vil·la. Tots aquests murs es van veure afectats per les alineacions de forats medievals, dels quals en queden rastres arreu.

El sòl geològic damunt el qual es recolzen les parets és lleugerament inclinat cap al sud, on es troba a una major profunditat. Per aquest motiu, s'ha conservat "in situ" part de l'estratigrafia original i restes d'un paviment d'argamassa. Es tracta d'una capa de terres força fosques, tobes i poroses, que es recolzen directament damunt la roca natural i serveixen d'anivellament de l'àmbit. A la part nord estan remenades, la qual cosa explicaria la filtració de dos fragments de ceràmica africana aliens a l'estrat i a la resta de material arqueològic. La resta de fragments de ceràmica el formen alguns bocins de t.s. sud-gal·lica, ceràmica de parets fines, grises emporitanes, llànties de volutes, bastants fragments de ceràmica comuna, tant oxidada com reduïda i uns 70 fragments d'àmfora, d'entre els quals hem de remarcar dos llavis de la forma Dressel I procedents de la regió de la Campània.

Ens movem, doncs, i exceptuant els dos bocins de ceràmica africana, en un marc cronològic situat entre la fi del s. II a.C. i mitjans del s. I d.C. és una cronologia que caldrà tenir molt en compte, atès que aquest estrat es troba per sota de les restes d'un paviment -o potser d'un sòl de paleta- que, en tot cas, pot datar la construcció de l'edifici.

El paviment, semblant al que veurem a la cambra veïna, està format per un tel de morter de calç i sorra conservat tan sols a ran dels fonaments del mur, és tan feble i inconsistent que dubtem en qualificar-lo de paviment. Tal com dèiem fa un moment, es podria tractar d'un sòl format amb l'argamassa caiguda durant la construcció del mur. En definitiva, d'un sòl de paleta. Però tan si era un vertader paviment com no, del que n hi ha dubte és que es troba "in situ" i que assenyala un canvi de nivell, segellant l'estrat que està a sota.

HABITACIÓ A-10,
E. 2041. (Fig. LV)

És una cambra quadrada, de 25 m² de superfície, delimitada a l'est, nord i oest pels murs 2035, 2036 i 2042 respectivament, i pel sud, pel mur general que tanca el recinte. El mur nord estava molt malmès i tan sols s'en conservava una fina capa de morter en el basament. Per aquest motiu ens varem veure obligats a restituir-lo amb pedres procedents de les escombreres de la vil·la abans de la seva completa desaparició. El mateix vam haver de fer amb altres parets del jaciment.

L'estratigrafia no presenta cap diferència amb la de l'àmbit descrit anteriorment. Fins i tot es repeteixen les intrusions de material del s.

II d.C. per causa dels forats medievals omnipresents a bona part del jaciment. L'estrat fèrtil (E. 2041), que anivella el sòl geològic i serveix de preparació a les poques restes de paviment que encara es conserven, té pocs centímetres de potència i a la part nord de la cambra es confón amb l'estrat superficial, atès que la composició i durera d'ambdós és idèntica. Malgrat tot, una excavació acurada va permetre la seva separació sense massa problemes. En canvi, no va ser possible delimitar amb seguretat els forats medievals oberts a l'estrat i farcits de nou amb la mateixa terra. Tampoc és possible saber fins a quin punt l'estrat va ser remogut posteriorment. No ens ha d'estranyar, doncs, que entremig dels nombrosos fragments de ceràmica d'època republicana i de mitjans del s. I d.C. trobem quatre fragments de t.s. Africana (Clara) A, un d'ells de la forma Hayes 14, propi de la segna meitat del s. II d.C.

La resta del material ens proporciona una cronologia idèntica a la de l'habitació descrita anteriorment. Citarem 42 fragments de t.s. sud-gal·lica, d'entre els quals podem identificar-ne alguns de la forma Drag. 27, quatre fragments de ceràmica de vernís negre i quatre més de ceràmica de parets fines, grises emporitanes clàssiques i tardanes, ceràmica grisa de boca trilobulada, procedent de la península itàlica i habitual en contextes de la fi del s. I a.C. i especialment de la primera meitat del primer segle de la nostra Era, així com ceràmiques comunes i fragments d'àmfora (Dressel 1, Dres. 2/4, etc.), totes elles situades dins el mateix contexte cronològic. Ademés, com en quasi tots els estrats de la vil·la, trobem fragments d'ossos, dents i restes malacològiques.

Damunt d'aquest estrat trobem, a l'angle sud-oest de l'habitació, les restes d'un paviment d'argamassa molt deteriorat. És idèntic al que ja havíem descrit al comentar l'estratigrafia de l'habitació A-9.

HABITACIÓ A-11. E. 2020 i 2032. (Fig. LIV)

En tot allò que fa referència a la forma i estructura de l'habitació haurem de considerar reproduït el que hem dit abans, al descriure l'habitació anterior. Fins i tot insistirem en el fet de la gran destrucció que han sofert els murs en època relativament recent per causes que ja hem comentat abans i que no cal repetir. Però en aquest cas, a diferència de les anteriors, ni tan sols s'ha conservat una estratigrafia mínimament fiable pel damunt del sòl natural.

Efectivament, una vegada tret l'estrat superficial, de poc més de 15 cm. de potència, va aparèixer el sòl geològic. Tan sols una depressió estreta i allargada situada enmig de l'àmbit, va proporcionar un estrat aparentment intacte. Però es tracta d'un estrat de difícil interpretació. Ignorem si el farcit d'aquesta depressió, d'uns 10 cm. de profunditat, constitueix l'anivellament del sòl natural fet en el moment de construcció o durant l'ocupació de l'edifici o si és un testimoni de l'abandó del lloc, preservat de la destrucció que comporten les tasques agrícoles precisament pel fet de trobar-se farcint una rasa.

El material arqueològic del seu interior, barrejat amb un munt de pedres, poc es diferencia del que va trobar-se a les cambres veïnes, guardant quasi els mateixos percentatges que tenim en els altres estrats. Però en aquest cas ja no podem parlar d'introduccions de material més tardà degut a remonicions de la terra, atès que es tracta d'una troballa ben diferenciada i delimitada, amb presència d'una pàtera quasi sencera de sigil, lata africana (Clara) A de la forma Hayes 3-C, que podem situar cronològicament dins la primera meitat del s. II d.C. Més aviat ens inclinem a pensar que són les restes de l'enderroc de l'edifici o d'un anivellament molt posterior a la construcció d'aquestes estructures.

La resta de material està format per bocins sense forma de t.s, sud-gàl·lica, un fragment de ceràmica de parets fines, grises emporitanes tardanes, àmfora i ceràmiques comunes oxidades i reduïdes.

El que sí és sens dubte l'anivellament del sòl geològic fet prèviament a la construcció de l'edifici és el farcit d'una segona depressió situada a l'angle sud-est de l'habitació (E, 2020). En ell es recolza un dels seus murs (E, 2013). Però es tracta d'un farcit de terra i graves completament estèril, per la qual cosa no ens proporciona cap data. De totes maneres, la part més baixa d'aquest farcit, situada en part a sota dels murs de la fase I i en part per sota els de l'aixample de la fase II, sí que ha proporcionat material arqueològic, amb una cronologia que no és posterior a mitjan segle I d.C.

Un darrer element relacionat directament amb la cambra que hem analitzat en els paràgrafs anteriors el constitueix un fragment de mur adosat a l'angle de l'habitació per la part exterior de la vil·la, (E, 2014). Aparentment es tracta d'un mur més, que en aquesta primera fase quedava isolat, sense estar en relació amb cap altre mur ni delimitar cap habitació. El seu aspecte és, però, diferent dels altres murs. Els seus fonaments s'endinsen més a la terra que els de les parets que formen l'edifici i queda sobtadament tallat per l'extrem sud. Per altra banda, a diferència dels altres, no està unit amb els demés, sino que s'hi recolza. Hem de suposar, doncs, que es tracta d'un contrafort adosat a l'angle de l'edifici, a la part que per estar assentada damunt un farcit de graves era més feble.

Finalment haurem de parlar d'un darrer àmbit estretament relacionat amb aquest edifici, l'existència del qual ajuda a comprendre i explica l'existència d'un edifici format aparentment tan sols per dues habitacions i un passadís. En realitat, l'edificació es completava amb una quarta estructura de la qual trobem les restes enmig del pati, al nord de les cambres anteriors. En un apartat posterior aprofundirem en el seu estudi i interpretació funcional. En tot cas, ara tan sols ens limitarem a descriure els elements que es conserven d'aquest àmbit que forma part del segon edifici.

A la planta general podem observar que durant la fase I de la vil·la la construcció que ocupa el sector 2 es trobava situada en un angle del recinte i els seus murs exteriors constituïen el tancament de tot el conjunt, de tal manera que es confonien amb la resta dels murs de tanca. Però a l'interior de la vil·la, al nord de les habitacions

descrites anteriorment, apareixen els basaments quadrats de dues columnes, les quals estan relacionades amb la resta d'estructures de la zona i delimiten un nou espai. Ignorem si existeixen més basaments cap al nord, paral·lels al mur. En tot cas aquesta és una qüestió a la que haurém de donar resposta en futures campanyes d'excavació.

Els basaments van ser construïts amb pedra calcàrea i morter de calç i sorra, igual que la resta de murs, i els seus fonaments s'enfonsen en el sòl natural. Tot i estar bastant malmeses, es pot constatar encara la seva solidesa. El poc gruix de terra que cobria aquesta part del jaciment no ha permès la conservació dels estrats de fundació o d'ús de l'àmbit, sino que tan sols trobem l'estrat superficial quasi estèril. Però la similitud amb la tècnica constructiva emprada en els altres murs de la primera fase i la seva disposició ens permeten relacionar-les amb la resta d'estructures i atribuir-los-hi la mateixa cronologia.

CRONOLOGIA

Tant en el sector 1 com en el sector 2 és difícil conèixer el moment en que es van construir les diferents dependències. Tot i que els murs posats al descobert fins ara són sencers, el fet que només la fonamentació fora feta amb pedra i morter i la part superior dels murs amb tàpia, ha fet que l'estratigrafia conservada sigui poc potent, fins el punt en que a la part central de la vil·la, per sota el nivell superficial es troba ja la roca natural.

En el cas concret de les habitacions del sector 1, aquesta estratigrafia tampoc podia ser més senzilla. Per sota l'estrat superficial trobem la part superior dels murs, els quals sobresurten uns 10 cm. per damunt el paviment de terra batuda constituint el sòcol. Aquest mateix paviment, format en bona part per l'ús i freqüentació de les habitacions, conté materials arqueològics ben diversos cronològicament. Però tot i que no ens dóna d'una manera massa precisa la data de construcció, sí que permet comprovar que l'edifici es va trobar en funcionament des de la primera meitat del s. I d.C. fins al primer quart o mitjans del s. III d.C.

Malgrat el poc nombre de fragments ceràmics, s'observa, però, que la majoria corresponen a la primera meitat avançada del s. I d.C. (T.S. sud-gàl·lica, ceràmica de parets fines, llànties de volutes i algúns as emporità). Un bon nombre de fragments, tant d'àmfora com de ceràmiques africanes, ens mostren la seva ocupació posterior. I un darrer lot de material, més aviat pobre, ens fa adonar que a finals del s. II a.C. i potser abans, el lloc ja estava habitat. Es el cas de les àmfores Dressel 1, Pascual 1, grises emporitanes, ceràmiques de vernís negre i algunes monedes de cronologia encara més reculada, datables a la primera meitat del s. II a.C.

Malauradament, per sota els paviments, tant els d'*opus signinum* de l'habitació A-7 i A-12 com els formats per una barreja de terres i materials de les altres estances, ja trobem la roca natural anivellada amb una capa de graves vermelloses completament estèrils. Sortosament, però, en algúns punts molt concrets del sector 2 hem pogut trobar una

descrites anteriorment, apareixen els basaments quadrats de dues columnes, les quals estan relacionades amb la resta d'estructures de la zona i delimiten un nou espai. Ignorem si existeixen més basaments cap al nord, paral·lels al mur. En tot cas aquesta és una qüestió a la que haurém de donar resposta en futures campanyes d'excavació.

Els basaments van ser construïts amb pedra calcàrea i morter de calç i sorra, igual que la resta de murs, i els seus fonaments s'enfonsen en el sòl natural. Tot i estar bastant malmeses, es pot constatar encara la seva solidesa. El poc gruix de terra que cobria aquesta part del jaciment no ha permès la conservació dels estrats de fundació o d'ús de l'àmbit, sino que tan sols trobem l'estrat superficial quasi estèril. Però la similitud amb la tècnica constructiva emprada en els altres murs de la primera fase i la seva disposició ens permeten relacionar-les amb la resta d'estructures i atribuir-los-hi la mateixa cronologia.

CRONOLOGIA

Tant en el sector 1 com en el sector 2 és difícil conèixer el moment en que es van construir les diferents dependències. Tot i que els murs posats al descobert fins ara són sencers, el fet que només la fonamentació fora feta amb pedra i morter i la part superior dels murs amb tàpia, ha fet que l'estratigrafia conservada sigui poc potent, fins el punt en que a la part central de la vil·la, per sota el nivell superficial es troba ja la roca natural.

En el cas concret de les habitacions del sector 1, aquesta estratigrafia tampoc podia ser més senzilla. Per sota l'estrat superficial trobem la part superior dels murs, els quals sobresurten uns 10 cm, per damunt el paviment de terra batuda constituint el sòcol. Aquest mateix paviment, format en bona part per l'ús i freqüentació de les habitacions, conté materials arqueològics ben diversos cronològicament. Però tot i que no ens dóna d'una manera massa precisa la data de construcció, sí que permet comprovar que l'edifici es va trobar en funcionament des de la primera meitat del s. I d.C. fins al primer quart o mitjans del s. III d.C.

Malgrat el poc nombre de fragments ceràmics, s'observa, però, que la majoria corresponen a la primera meitat avançada del s. I d.C. (T.S. sud-gàl·lica, ceràmica de parets fines, llànties de volutes i algun as emporità). Un bon nombre de fragments, tant d'àmfora com de ceràmiques africanes, ens mostren la seva ocupació posterior. I un darrer lot de material, més aviat pobre, ens fa adonar que a finals del s. II a.C. i potser abans, el lloc ja estava habitat. Es el cas de les àmfores Dressel 1, Pascual 1, grises emporitanes, ceràmiques de vernís negre i algunes monedes de cronologia encara més reculada, datables a la primera meitat del s. II a.C.

Malaauradament, per sota els paviments, tant els d'*opus signinum* de l'habitació A-7 i A-12 com els formats per una barreja de terres i materials de les altres estances, ja trobem la roca natural anivellada amb una capa de graves vermelloses completament estèrils. Sortosament, però, en alguns punts molt concrets del sector 2 hem pogut trobar una

estratigrafia sencera i intacta, tan senzilla com la del primer sector, però amb més elements per datar la més antiga de les construccions descoberta fins ara en el jaciment.

A la part sud-est del jaciment existia un fossat que el vent i la pluja van tallar a la part més toba del sòl geològic. Aquesta fossa, que té una profunditat d'entre un i dos metres segons els indrets, va ser colgada i anivellada prèviament a la construcció del segon edifici de la vil·la. El material utilitzat va ser la mateixa terra i grava descomposada que es trobava en el mateix lloc i que contenia alguns fragments de ceràmica. El material ceràmic és bastant homogeni pel que fa a la seva cronologia. Deixant de banda dos o tres fragments de ceràmica àtica, més relacionats amb una sitja ibèrica situada en una vora de la fossa que amb l'ocupació posterior del lloc, el principal lot de ceràmiques datables és el format per les sigil·lates aretines i sud-gal·liques, les ceràmiques de parets fines, àmfores Pascual 1 i Dressel 2/4 i ceràmiques grises emporitanes clàssiques i tardanes. Ni un sol esquadri de ceràmica africana (T.S. clara A o vores afumades), va aparèixer en els nivells situats per sota els basaments dels murs. Per tant, la cronologia de l'estrat de farcit i anivellament del sòl natural damunt el qual es va edificar en la fase de vil·la que ara comentem cal situar-la dins la primera meitat avançada del s. I d.C.

Considerem que no és gens estrany que aquesta data de construcció de la vil·la -potser caldria dir ampliació, ja que hi ha evidències d'una ocupació anterior-, coincideixi força amb la data d'abandó de l'estació de l'Olivet d'en Pujol. L'estructura peculiar de l'Olivet, un magatzem amb gran capacitat però sense cap vivenda, sempre ens ha fet creure que depenia d'una vil·la situada a prop. El material arqueològic trobat en els nivells fundacionals de l'Olivet coincideix cronològicament amb els fragments de ceràmica més antics apareguts a la vil·la dels Tolegassos, situada a pocs centenars de metres. No ens ha de sorprendre, doncs, que la fi del primer jaciment coincideixi amb l'inici d'una fase del segon. Aquesta fase deuria posar fi al mateix temps a un període anterior, del qual només n'hem trobat material ceràmic i numismàtic, però cap estructura.

INTERPRETACIO FUNCIONAL.

Ja havíem comentat abans que un tret característic de les diferents habitacions de l'edifici del sector 1 era la manca d'un paviment sòlid, quedant només les restes d'un paviment de terra batuda molt degradat i de difícil delimitació. Una altra característica notable és la manera en que es van construir els murs. Prèviament a la seva construcció es van marcar les alineacions que havien de seguir, tallant els escaires en angle recte i sense que es pugui observar cap desviació respecte d'eix de l'edifici. Seguidament s'obriren les rases de fonamentació en el sòl natural format per argila i grava vermellosa. En els punts en els quals la roca natural era poc profunda, els constructors es van estalviar les rases, considerant que el basament dels murs ja era prou sòlid.

En els llocs on s'han pogut excavar, les trinxeres de fundació tenen una fondària d'entre 60 i 80 cm, i una amplada d'uns 60 i 70 cm., de tal manera que la mateixa paret de les rases va servir d'encofrat dins el

estratigrafia sencera i intacta, tan senzilla com la del primer sector, però amb més elements per datar la més antiga de les construccions descoberta fins ara en el jaciment.

A la part sud-est del jaciment existia un fossat que el vent i la pluja van tallar a la part més toba del sòl geològic. Aquesta fossa, que té una profunditat d'entre un i dos metres segons els indrets, va ser colgada i anivellada prèviament a la construcció del segon edifici de la vil·la. El material utilitzat va ser la mateixa terra i grava descomposada que es trobava en el mateix lloc i que contenia alguns fragments de ceràmica. El material ceràmic és bastant homogeni pel que fa a la seva cronologia. Deixant de banda dos o tres fragments de ceràmica àtica, més relacionats amb una sitja ibèrica situada en una vora de la fossa que amb l'ocupació posterior del lloc, el principal lot de ceràmiques datables és el format per les sigil·lates aretines i sud-gal·liques, les ceràmiques de parets fines, àmfores Pascual I i Dressel 2/4 i ceràmiques grises emporitanes clàssiques i tardanes. Ni un sol esquerdis de ceràmica africana (T.S. clara A o vores afumades), va aparèixer en els nivells situats per sota els basaments dels murs. Per tant, la cronologia de l'estrat de farcit i anivellament del sòl natural damunt el qual es va edificar en la fase de vil·la que ara comentem cal situar-la dins la primera meitat avançada del s. I d.C.

Considerem que no és gens estrany que aquesta data de construcció de la vil·la -potser caldria dir ampliació, ja que hi ha evidències d'una ocupació anterior-, coincideixi força amb la data d'abandó de l'estació de l'**Olivet d'en Pujol**. L'estructura peculiar de l'**Olivet**, un magatzem amb gran capacitat però sense cap vivenda, sempre ens ha fet creure que depenia d'una vil·la situada a prop. El material arqueològic trobat en els nivells fundacionals de l'**Olivet** coincideix cronològicament amb els fragments de ceràmica més antics apareguts a la vil·la dels **Tolegassos**, situada a pocs centenars de metres. No ens ha de sorprendre, doncs, que la fi del primer jaciment coincideixi amb l'inici d'una fase del segon. Aquesta fase deuria posar fi al mateix temps a un període anterior, del qual només n'hem trobat material ceràmic i numismàtic, però cap estructura.

INTERPRETACIO FUNCIONAL.

Ja havíem comentat abans que un tret característic de les diferents habitacions de l'edifici del sector I era la manca d'un paviment sòlid, quedant només les restes d'un paviment de terra batuda molt degradat i de difícil delimitació. Una altra característica notable és la manera en que es van construir els murs. Prèviament a la seva construcció es van marcar les alineacions que havien de seguir, tallant els escaires en angle recte i sense que es pugui observar cap desviació respecte d'eix de l'edifici. Seguidament s'obriren les rases de fonamentació en el sòl natural format per argila i grava vermellova. En els punts en els quals la roca natural era poc profunda, els constructors es van estalviar les rases, considerant que el basament dels murs ja era prou sòlid.

En els llocs on s'han pogut excavar, les trinxeres de fundació tenen una fondària d'entre 60 i 80 cm, i una amplada d'uns 60 i 70 cm., de tal manera que la mateixa paret de les rases va servir d'encofrat dins el

qual es va abocar la pedra i el morter que havia de constituir el basament dels murs. Aquests blocs són de pedra calcàrea irregular i procedeixen de les pedreres existents a la muntanya situada a uns cinc-cents metres del jaciment; però també es van reutilitzar elements procedents d'alguna construcció anterior, com és el cas de tegulae, algú element decoratiu de marbre i algunes pedres vidrades procedents d'un forn proper.

Les parets solen trobar-se intactes, llevat dels casos en que foren afectades per la instal·lació del camp fortificat medieval, de tal manera que la seva part superior queda polida i allisada, a punt de rebre l'encofrat de tàpia que havia de sostenir la coberta o el pis superior. Fent un senzill càlcul, al qual estan més avesats els professionals de l'Arquitectura que nosaltres, resulta que uns fonaments amb les característiques d'aquests, encaixats en un sòl dur i amb un mur de tàpia arrebossada al damunt, poden sostenir almenys un pis per sobre la planta baixa. Probablement aquest no és el cas de l'edifici que estudiem, atès que no s'ha trobat cap resta d'accés a un possible pis superior. Si que ho trobem, però, a l'edifici del sector 2.

Les dimensions d'aquestes habitacions i el fet de no estar pavimentades creiem que respòn a uns motius ben concrets i haurem de deduir que això mateix es troba en relació amb la seva funció. També les habitacions del sud-oest i del nord-est, que hem designat amb els números A-7 i A-12, tenien una funció ben concreta. Eren, en realitat, les cuines d'aquell edifici, i existeixen prous elements que ho confirmen. D'una banda, la A-7 estava pavimentada excepte la part sud, a ran del mur, on precisament trobem una canalització de tegulae per sota el paviment, la qual travessa la paret i s'allarga cap a l'exterior. Aquesta canalització es va trobar plena de cendres i presentava rastres de foc. Coincideix amb el canal de tiratge i neteja d'una llar o una cuina. Per fora la vil·la, a banda i banda de la canalització, apareixen dos forats de pal que deurien sostenir una coberta senzilla que es recolzava en el mur principal i, en una segona fase, en un petit mur de pedra seca (E. 1035). La seva existència i situació fa que la relacionem amb la canalització de la llar i no deixa de ser suggerent la idea d'identificar-la amb una llenyera.

El mateix podem dir de l'habitació A-12, que tan sols es diferencia de l'anterior en que no queden rastres de la canalització que comunicava la base de la llar de foc amb l'exterior.

Per altra banda, l'espai situat a l'exterior de les habitacions per la part Dest (E. 1014, 1015 i 1058), fou utilitzat com escombreres on les restes d'atuell de ceràmica s'amuntegaven sobretot a ran del mur d'aquella dependència. Haurem de deduir, doncs, que existia algú tipus d'obertura -probablement una finestra- en el mur oest. Fins i tot és probable que els vidres decorats i plans, procedents de finestres i trobats entremig de les escombreres, corresponguin a aquesta mateixa o a una altra molt propera.

Una vegada identificades les *culines* de l'edifici, creiem que no ha de ser difícil conèixer l'ús que es va donar a les habitacions annexes

que, ja ho deiem, tenen unes característiques molt semblants entre elles. Són les que hem anomenat A-1, A-2, A-4, A-5, A-6, A-13 i A-14.

Una vil·la d'aquestes dimensions havia de ser el centre d'una explotació agrícola prou extensa i productiva com per necessitar un nombre de treballadors prou gran per permetre al propietari extreure'n el màxim rendiment. Aquests obrers estarien allotjats precisament a l'edifici que ara estudiem, el qual hauria fet les funcions d'una *cella familiars*, si bé en una escala modesta si el comparem amb els de les grans vil·les esclavistes. Podem pensar fins i tot -i és una hipòtesi- en un augment del nombre d'obrers si tenim en compte que el pati interior va ser escurçat per la banda sud construint damunt el sòl de freqüentació i sense obrir fonaments un nou mur de pedra i morter (E. 1004), que formava una nova habitació semblant a les demés (Hab. A-2).

L'edifici es completava amb el pòrtic situat a la façana est, de cara al pati interior. D'aquest pòrtic hem trobat els basaments de les seves sis columnes col·locades cada 5 m., tot i que una d'elles va desaparèixer al remodelar-se posteriorment la vil·la.

Les columnes que sostenien el pòrtic eren probablement de fusta, ja que damunt el seus basaments de morter no s'ha trobat cap indicatiu d'altres elements constructius i si, en canvi, les improntes circulars del que podien haber estat els pilars de fusta. El conjunt deuria presentar un aspecte molt semblant al de la reconstrucció de la fig. .

De totes maneres, aquesta interpretació tan sols es refereix a la primera fase. En una fase posterior, difícil d'identificar -potser la fase III- es va enderrocar part de l'ala de l'edifici i el porticat per convertir l'espai en un pati de *dolia*, mentre que l'edifici adoptava la forma d'una C oberta cap a l'est, és l'única explicació que trobem a la manca d'una de les columnes del porticat, a la desaparició de la prolongació de l'habitació A-1 cap al nord i a l'existència de les improntes de *dolia* damunt l'espai ocupat pels murs que haurien delimitat la cambra. Això explica també el fet que tan sols a la meitat oest del pati interior trobem el teulat enderrocat. Evidentment, no podia haber-hi teulada on ja havien desaparegut les habitacions i coberts.

Les restes de les construccions que es conserven en el sector 2 del jaciment tenien un caràcter i unes peculiaritats marcadament diferenciades en relació amb les del sector 1. Ara per ara ens és difícil endevinar l'aspecte que deuria tenir l'edifici situat en aquesta part de la vil·la. El poc nombre d'habitacions corresponents a la fase I i el fet d'haber-se concentrat els treballs de les darreres campanyes en la delimitació i excavació completa de les estructures que hem estudiat en el primer apartat, en detriment de les del segon sector, han impedit l'excavació d'una superfície prou gran com per poder fer-se una idea del funcionament d'aquestes habitacions.

D'altra banda, en el sector 2 és on apareixen successivament els murs de les fases II i III, sense modificar, però, les de la fase I. Podem intentar, malgrat tot, donar a manera d'hipòtesi la nostra opinió sobre la funció del segon edifici.

Un cop d'ull a la planta general de l'excavació ens permet comprovar que en principi l'edifici estava format per dues habitacions de planta quadrada (de 25 m² cadascuna d'elles), situades a l'angle sud-est del recinte, amb una mena de passadís de poc més d'un metre d'amplada adosat a la més occidental. Els murs sud i oest d'aquests àmbits no són altra cosa que les prolongacions dels murs que delimitaven tota la vil·la en aquesta primera fase. A l'angle, per la part exterior, sobresurt el basament d'un tercer mur orientat cap al sud i al que més tard s'hi va adosar una de les parets de les habitacions de la fase II. Però no es tracta exactament d'un mur, sino d'un contrafort adosat precisament en el punt que podia resultar més feble de l'edifici.

Haurem d'observar, ademés, que a l'interior del recinte troben dos basaments de columna de forma quadrada, equidistants dels murs. Afegim-hi la possible existència d'un tercer pilar que hauria estat situat en angle recte amb els dos altres basaments. Hem dit "possible existència" perquè el punt que geomètricament correspondria a la columna va ser ocupat per un *dolium* després d'una remodelació de l'edifici.

En tot cas, tan si existia aquesta tercera columna, com si no hagués existit, obtenim, o bé un porticat o bé una estructura aixecada, una eixida o una terrassa adosada a les dues habitacions. Malgrat que pugui ser arriscat intentar una reconstrucció de l'edifici partint tan sols de les restes dels seus fonaments, creiem que el seu aspecte havia de correspondre al que ens indica aquesta segona possibilitat.

Està fora de qualsevol mena de dubte que el curt passadís adosat a una de les habitacions (A-9 i A-10), és en realitat una caixa d'escala, la qual cosa implica l'existència d'una planta superior practicable. El pis superior no s'hauria limitat tan sols a les dues cambres, força petites, sino que s'hauria estès per damunt del pati interior recolzant-se en les columnes, en forma d'eixida oberta al nord i a l'oest. Arribats a aquest punt, ens podem adonar que el contrafort que sobresurt per la part exterior no hi va ser construït a l'atzar i hi és sobrer, sino tot el contrari. Es feia necessari per garantir la solidesa d'ua estructura que s'aixecava a una alçada superior a una sola planta. Probablement no hauria estat necessària la seva construcció si l'edifici hagués estat d'una sola planta.

Pel que fa a l'alçada de l'edifici, és relativament senzill calcular la de la planta baixa, ja que tenint en compte l'allargada de la caixa d'escala (4'5 m.), i donant a cada esglaó una alçada de 20/25 cm. i una amplada de 25/30 cm., mides força corrents, obtenim una alçada d'entre 300 i 350 cm. per aquesta primera planta. Res podem dir, però, de l'altura del pis superior, ja que no teim cap indicatiu que ens ho pugui indicar; però deuria ser semblant a la de la primera.

Tenint en compte que ens trobem a la part rústega de la vil·la, podem suposar que el conjunt deuria ser un magatzem o un graner, un *horreum*, tal com els descriu Columela a la seva obra (COLUMELA, Llibre I, Cap. VI).

LA FASE 2.

És difícil datar el moment de construcció de les estructures pertanyents a la fase 2, atès que l'estratigrafia i el material que s'hi contenia ens dona uns marges cronològics massa amples. Es pot dir que aquests murs reposen damunt un estrat de mitjans del s. I d.C. i en ells s'hi recolza un estrat amb materials de finals del s. II i començaments del s. III d.C., el qual coincideix amb l'inici de la fase 3. Són els àmbits B-1, B-2 i B-3. De totes maneres, suposem que les habitacions d'aquesta segona fase haurien estat bastides poc després que els edificis de la fase 1, possiblement a finals del mateix segle o a començaments del següent. Hem d'afegir, además, que tant l'habitació B-1 de la 2ª fase com la A-11 de la primera es recolzen parcialment damunt el mateix estrat. És un estrat de farcit del fossat, format bàsicament per terres sorrenques, amb moltes graves i còdols on el material arqueològic més típic són les T.S. Aretines i Sud-gàl·liques, les ceràmiques de parets fines i les àmfores Dressel 2/4.

Habitació B-1

Encara que aquesta habitació, com la seva veïna B-4 pertany a la fase 2, la seva estructura i dimensions imiten les A-10 i A-11 de l'edifici de la 1ª fase, de tal manera que sembla com si la intenció dels constructors hagués estat la de doblar la superfície del primer edifici amb una nova construcció simètrica.

La major part dels murs de l'àmbit reposen damunt la capa de graves que farceix tot el fossat i que en aquest punt hem designat amb el núm. 2019. Per la banda sud-est l'estrat, que en aquest cas té un fort pendent, gairebé desapareix. Per tal d'anivellar el terreny van abocar-se en aquest indret diverses capes de terra cendrosa sorrenca i compacta (E. 2040 i 2045), cobertes per una espessa capa d'estucs pintats (E. 2044). El mur que tanca l'espai per l'extrem Sud es recolza, en part, en el farcit 2019 i en part en la capa d'estucs pintats procedents d'alguna habitació de l'edifici de la fase 1. En els punts en que el mur 2017 es recolza i talla l'estrat 2019 poden observar-se les restes d'una rasa de fundació difícil de delimitar. Però a la banda on es recolza directament sobre els estucs no hi ha senyals de cap rasa i la paret segueix el mateix pendent del farcit.

Igual que en el mur 2003, es pot comprovar en aquest cas que en un moment posterior i difícil de datar es va portar a terme una reestructuració de la paret, ja que damunt el donament de pedra seca es va col·locar una segona fila de pedres de major tamany unides amb morter (E. 2021). Tot i que no podem precisar massa la data d'aquesta remodelació o reconstrucció del mur, hem de fer notar que entremig de les pedres, a la part superior, va aparèixer una petita moneda de Constantí II (núm. 5 del nostre inventari).

Resumint, doncs, el terreny es va anivellar abocant successivament diverses capes de terra, les quals van donar lloc als següents estrats: El de major potència és el 2019 (equivalent al 2045 a l'exterior de

l'habitació). Al damunt s'hi van abocar restes d'estucs pintats (U.E. 2044) i finalment una darrera capa de terra damunt la qual es va construir el mur sud (U.E. 2040).

El farcit 2019, que en la seva part superior constitueix el paviment de terra batuda de l'habitació, servia de basament per als fonaments de la resta de murs (E.2013, 2014 i 2015), i hem de tenir en compte que el mur 2013, que pertany a la fase I, també es recolza al cim d'aquest estrat.

Examinant el material trobat a cada estrat i començant pel més antic, el 2019, constatem que el conjunt més nombrós, deixant de banda el de les ceràmiques comunes i les àmfores, és el de les sigil·lates sud-gal·liques. Les formes més habituals són la Drag. 15, 27 i 18/31, que es van difondre respectivament entre els anys 20-60, 10-100 i 40-140 d.C. En un bol de la forma 27 apareix la marca **OF MODS**. Malgrat no poder concretar més la seva cronologia, sembla que aquest és el material més tardà.

Un altre grup de material el podem datar entre la fi del s. I a.C. i el primer terç del s. I d.C. Ens referim a les sigil·lates aretines (Goudineau 25 i 38), ceràmica de vernís roig pompeïà i ceràmica de parets fines (Fig. LI, 7 a 10 i fig. LI, 1), així com alguns fragments de ceràmica grisa de boca trilobulada.

Finalment, a la part superior de l'estrat trobem vuit fragments de T.S. africana (Clara) A (formes Hayes 9, 23-A, 27 i 32) i dos fragments de ceràmica africana de cuina de la primera meitat del s. II d.C. Aquest material sembla correspondre al moment de la construcció dels murs de la segona fase i utilització de la cambra.

Un darrer lot important és el dels fragments d'àmfora, conservant-se poques formes. En tot cas, constatem la presència de materials residuals força antics (forma Dressel 1 amb pasta DB), al costat d'altres fragments amb concordància amb la resta de material arqueològic (Dressel 2/4, Pascual 1, Dres. 7/11 i Dres. 20).

L'estrat es perllonga cap al sud per fora els límits de l'habitació (U.E. 2045), amb la mateixa composició i a un nivell més baix (vegeu la secció de la fig. XLV). Però en aquest cas, per tractar-se de la part més profunda, no apareix ni un sol bocí de T.S. Africana, essent el material més tardà les sigil·lates sud-gal·liques (forms Drag. 24/25, 27 i 29), una d'ells amb la marca **RA**(sinus) procedent de la Graufesenque. La resta de material és idèntic i manté els mateixos percentatges de la unitat estratigràfica anterior.

De totes maneres, haurem de posar en dubte la puresa d'aquest estrat, atès que a la seva part est, a l'altra banda del mur 2052, apareixen alguns fragments de ceràmica africana de cuina i de T.S. Clara. Possiblement la seva presència és deguda a la construcció del mur i a la circulació per aquell indret durant els segles II i III.

Havíem comentat anteriorment que al damunt de l'estrat 2045 va abocar-se una capa d'estucs pintats (U.E. 2044), entremig dels quals no

s'hi va trobar ni un sol esquerdis de ceràmica. Quant als estucs, la seva cronologia i procedència s'analitzaran més acuradament en un apartat posterior.

Finalment, l'estrat 2040, damunt el qual es recolza un dels murs de l'àmbit, conté un material arqueològic igual que el dels anteriors. Trobem alguns fragments de T.S. Africana (Clara) A de les formes 8, 14 i 23 de Hayes i sobretot T.S. sud-gàl·lica, ceràmica de parets fines, grisa emporitana tardana, ceràmica grisa de boca trilobulada i dos bocins de ceràmica de vernís negre.

Examinant els materials que apareixen en aquests últims estrats i comparant els percentatges que representa cada grup comprovem que almenys els dos darrers van ser abocats successivament però en un mateix moment. El motiu és clar: anivellar el terreny prèviament a la construcció dels murs de la primera fase i el seu entorn.

L'ampliació de l'edifici en una segona fase i la utilització de l'àmbit van ser la causa de la remonició de la part superior dels estrats més antics i de la introducció en ells d'alguns fragments de materials de la 1ª meitat de, s. II d.C. La inexistència de rases de fundació per aquesta segona fase, atès que els murs reposen damunt l'últim estrat del farcit, no ens proporciona cap altre indici per a la datació d'aquests murs. Per tant, mentre no disposem de nous elements datarem l'inici de la fase 2, amb totes les reserves, a començaments o primera meitat del s. II d.C.

L'estrat que trobem al damunt, ocupant tota l'habitació B-1 ofereix d'entrada alguns dubtes quant a la seva interpretació. La total absència de restes de cap mena de paviment indueix a pensar que s'hauria anat formant amb el temps una vegada acabada la construcció dels murs, constituint el sòl de treball que poc a poc augmentaria de gruix amb la freqüentació i l'activitat dins la cambra. Constituiria d'aquesta manera un veritable paviment de terra batuda que en poc més de cent anys d'activitat hauria adquirit un gruix d'uns 30 cm.

Però la seva formació té també una altra explicació més lògica. Es pot tractar senzillament d'una capa de terres d'aportació natural dipositada una vegada abandonada la vil·la. En tot cas, la seva formació hauria estat prèvia a l'enderrocament dels murs, ja que en part està cobert per les restes d'aquest enderroc (U.E. 2012). Tenint en compte la gran quantitat de material arqueològic trobat en aquest estrat i el tamany dels fragments, poc esbocinats, sembla que la segona possibilitat és la més correcta.

El ventall cronològic que ens ofereix l'estudi dels fragments ceràmics és molt ample. No hi ha un predomini clar de cap tipus de material en concret, sino que tenim una barreja de productes que abasten des del canvi d'Era fins el s. III d.C., amb tendència a un augment de fragments a partir de, s. II d.C. (Fig. L i LI).

D'entre tots els materials citarem especialment alguns fragments de ceràmica de parets fines, sigil·lata sud-gàl·lica (formes Drag. 24/25, 29 i 36), sigil·lates africanes (formes Hayes 6-A, 8, 9, 14/17, 18, 23 A

i B, 27 i 32) i ceràmiques africanes de cuina (Hayes 156, 183, 194, 196 i 197), d'entre les quals cal remarcar una peça molt ben conservada atribuïble a la forma Hayes 156 (Fig. LI, 1). Constatem una vegada més la gran quantitat de ceràmiques comunes, datables tan sols per analogia amb la resta de material, i el poc nombre de fragments d'àmfora, entre els quals només trobem un llavi de Dressel 1 i un altre de Dressel 20 (Fig. LI, 3 i 4).

Finalment, a la part nord de l'habitació trobem les restes de l'enderrocament del mur. És un estrat format per *tegulae*, argamassa i alguns fragments de ceràmica (U.E. 2012). Entremig hi havia un molí de pedra volcànica procedent de la zona de Verges-Garrigoles, poc consistent, el qual es va engrunar al deixar-lo al descobert.

El material arqueològic era escadusser, amb predomini dels productes més moderns en relació amb els antics. Així veiem que davant 27 fragments de ceràmiques africanes (formes Hayes 15, 16, 23, 156, 196 i 198), trobem només 9 fragments de T.S. sud-gal·lica (formes 29 A i B) (Fig. LIV, 1), i ni un sol bocí de T.S. Aretina, ceràmica de parets fines o altres produccions contemporànies a aquestes últimes. És lògic, atès que l'estrat es va formar una vegada abandonat el jaciment i s'hi van dipositar els materials propis del moment.

Pel que fa al mur que tanca l'habitació pel costat est separant-la de la B-4, es recolza directament en el sòl geològic, tret de la part Sud, que es recolza damunt una sitja, probablement pre-romana, excavada en un extrem del fossat. Aquesta paret sembla allargar-se cap al Sud formant una altra habitació excavada només parcialment.

Quant a la sitja (E.2038), tot i que aparentment sembla indígena, hem de dir que entremig de les terres cendroses que la colgaven tan sols vam trobar-hi material d'època romana, bàsicament del s. I d.C. Un elevat percentatge de fragments són de T.S. sud-gal·lica, alguns de ceràmica de parets fines, ceràmica grisa tardana, àmfora i ceràmica comuna oxidada i reduïda, així com dues xarneres d'os procedents d'algun moble o armari (Fig. LV, 7 i 8).

La cronologia d'aquest material ens fa pensar que va ser obliterated i farcida durant les obres de construcció de la fase I, en el mateix moment en que es van anivellar tots els forats i depresions del sector.

Habitació B-2.

Poca cosa podem dir d'aquesta habitació, ja que no es conservava cap estratigrafia. Per sota l'estrat superficial es troba la roca natural, i tant aquesta com els murs que la delimiten presenten els senyals dels forats de les defenses medievals. Cal anotar, en tot cas, que és la única habitació que presenta un extrem obert. No s'ha trobat cap senyal de mur que la tanqués per la part Sud. Probablement hauria estat destinada a cobert de tipus agrícola. És clar que el mur que trobem a faltar podia haver estat desmuntat al construir-se la línia de defenses que citavem abans.

La inexistència d'estratigrafia impossibilita qualsevol mena d'aproximació al coneixement de la data de construcció, utilització i abandó, ja que els pocs materials de l'estrat superficial estan tots ells fora de contexte. Datarem, doncs, aquesta cambra per analogia amb la seva veïna i tenint en compte que indiscutiblement les estructures pertanyen a la mateixa fase i no existeix sol·lució de continuïtat amb els altres murs.

Habitació B-3.

Encara que el sediments arqueològic sigui tan prim com el de l'habitació anterior, en aquesta trobem restes que ens mostren una activitat i potser una freqüentació posterior al lloc. Hem d'advertir que en aquests moments, tot just acabada la campanya de 1988, no s'ha excavat ni delimitat totalment l'estança, però examinant la planta general del jaciment intuïm que aquesta suposada habitació s'acaba en el mur 1035 situat a l'extrem oest de la vil·la, formant un recinte al qual ens és difícil atribuir una funció, però que podria haver estat l'*hortus* de la vil·la. En tot cas, l'espai delimitat pels murs 1021, 1035, 1051 i 2049 no està subdividit per cap altre mur transversal.

Alguns dels elements descoberts en el seu interior ens fan pensar que més que una habitació es tracta en realitat d'un pati i podria ser que en un dels seus extrems tingués un petit cobert. De totes maneres, les seves característiques ens mostren que gairebé tot aquest recinte estava descobert. Per exemple, a la seva meitat Est, davant mateix del pati porticat pertanyent a la fase I, trobem les restes d'una gran llar feta damunt la roca natural. Aquesta llar, fàcilment identificable, està formada per una primera capa de terres cendroses que, en planta, adopta una forma lleugerament el·líptica (E. 1038), i en els seus extrems es conserven dos forats de pal (E. 1039 i 1040).

Per damunt d'aquesta capa en trobem una segona formada per argamassa i estucs pintats abocats intencionadament, barrejats amb cendres i terres vermelles cremades (E. 1046). Una última capa, formada per cendres i terres encara més cremades, es troba al damunt de les anteriors, en el centre de la llar (E. 1047).

Els diferents fragments de ceràmica trobats entremig de les terres del foc són tots ells d'època romana i no hi ha cap intrusió de materials moderns. D'altra banda, la taca cendrosa està travessada i afectada per les alineacions de forats medievals, la qual cosa indica que no es tracta de les restes de cap cabana medieval o moderna. Val a dir, també, que la llar està situada enmig de l'habitació B-5, equidistant entre les parets Nord i Sud i, per tant, la seva ubicació en aquell lloc va venir determinada per l'existència dels dos murs. Tot això ens demostra d'una manera efectiva que està en relació amb les activitats que es portaven a terme en aquell indret de la vil·la i que l'àmbit B-3 no estava cobert.

Un segon element que trobem en aquest espai és un conjunt de pedres alineades i formant angle recte, que a primer cop d'ull presenten l'aspecte d'un mur (E. 1025). Però és una construcció poc sòlida,

formada tan sols per una sola fila de petites pedres i *tegulae* que difícilment podia haver sostingut una coberta. En aquest cas sí que hem de confessar que ignorem del tot què hi fan en aquell lloc, ja que no semblen tenir relació amb les edificacions d'època romana. De totes maneres, l'excavació de la part sud-oest del que hem anomenat habitació B-5 ens haurà d'aclarir la qüestió.

Per acabar, direm que si tal com suposem, l'habitació o pati s'estén fins el mur 1035, també quedarà en el seu interior la canalització de la llar 1029, la qual forma part de la cambra A-7 del sector 1, i tots els elements relacionats amb ella.

INTERPRETACIÓ FUNCIONAL.

Moltes de les consideracions que podríem incloure en aquest apartat ja les hem anat exposat al llarg dels comentaris anteriors, per la qual cosa no insistirem massa en elles. Altres les citarem tan sols breument.

D'entrada, i estudiant aïlladament les tres habitacions de la segona fase, no apareix cap element que d'una manera clara i directa ens indiqui l'ús donat al conjunt. Però hem de tenir en compte que la fase 2 no suposa una reestructuració de la vil·la, sino senzillament una ampliació dels edificis principals i especialment de l'edifici del sector 2.

Les dues habitacions principals, B-1 i B-2, es van construir simètricament a les A-10 i A-11 de la fase 1. Insistim, per tant, que més que modificar l'edifici el que es va fer va ser ampliar-lo. Si aquell bastiment era, tal com deiem abans, un edifici agrícola (un magatzem o un graner), durant la segona fase deuria tenir la mateixa funció.

Una altra qüestió més difícil de respondre és si es tractava d'un edifici d'una sola planta o si s'alçava un altre pis al damunt, igual que a l'edifici més antic. Aquesta qüestió permet tota mena de suggeriments i hipòtesis, la resposta a les quals és gairebé impossible. D'altra banda, la seva sol·lució té una importància relativa i modifica poc els coneixements que tenim sobre aquest assentament agrícola o les conclusions generals a les que podem arribar.

Pel que fa a l'àmbit B-3, saber si era un pati o un espai cobert és prou difícil i més encara tenint en compte que al llarg dels anys s'hi podien haver introduït modificacions que no són detectables amb el sol estudi dels fonaments.

Tots els indicis ens fan pensar que almenys en la fase més tardana aquell espai hauria estat descobert; però continuem ignorant l'aspecte que deuria tenir en el moment de la seva construcció. En aquest cas sí que considerem important esbrinar quin deuria ser el seu aspecte, ja que la diferència entre un àmbit descobert i una habitació amb teulada és la mateixa que existeix, en aquest cas, entre un pati o un *hortus* i un magatzem o una quadra per al bestiar. Lògicament, l'estructura està íntimament relacionada amb la funció i ús al qual estava destinat.

formada tan sols per una sola fila de petites pedres i *tegulae* que difícilment podia haver sostingut una coberta. En aquest cas si que hem de confessar que ignorem del tot què hi fan en aquell lloc, ja que no semblen tenir relació amb les edificacions d'època romana. De totes maneres, l'excavació de la part sud-oest del que hem anomenat habitació B-5 ens haurà d'aclarir la qüestió.

Per acabar, direm que si tal com suposem, l'habitació o pati s'estén fins el mur 1035, també quedarà en el seu interior la canalització de la llar 1029, la qual forma part de la cambra A-7 del sector 1, i tots els elements relacionats amb ella.

INTERPRETACIÓ FUNCIONAL.

Moltes de les consideracions que podríem incloure en aquest apartat ja les hem anat exposat al llarg dels comentaris anteriors, per la qual cosa no insistirem massa en elles. Altres les citarem tan sols breument.

D'entrada, i estudiant aïlladament les tres habitacions de la segona fase, no apareix cap element que d'una manera clara i directa ens indiqui l'ús donat al conjunt. Però hem de tenir en compte que la fase 2 no suposa una reestructuració de la vil·la, sino senzillament una ampliació dels edificis principals i especialment de l'edifici del sector 2.

Les dues habitacions principals, B-1 i B-2, es van construir simètricament a les A-10 i A-11 de la fase 1. Insistim, per tant, que més que modificar l'edifici el que es va fer va ser ampliar-lo. Si aquell bastiment era, tal com deiem abans, un edifici agrícola (un magatzem o un graner), durant la segona fase deuria tenir la mateixa funció.

Una altra qüestió més difícil de respondre és si es tractava d'un edifici d'una sola planta o si s'alçava un altre pis al damunt, igual que a l'edifici més antic. Aquesta qüestió permet tota mena de suggeriments i hipòtesis, la resposta a les quals és gairebé impossible. D'altra banda, la seva sol·lució té una importància relativa i modifica poc els coneixements que tenim sobre aquest assentament agrícola o les conclusions generals a les que podem arribar.

Pel que fa a l'àmbit B-3, saber si era un pati o un espai cobert és prou difícil i més encara tenint en compte que al llarg dels anys s'hi podien haver introduït modificacions que no són detectables amb el sol estudi dels fonaments.

Tots els indicis ens fan pensar que almenys en la fase més tardana aquell espai hauria estat descobert; però continuem ignorant l'aspecte que deuria tenir en el moment de la seva construcció. En aquest cas sí que considerem important esbrinar quin deuria ser el seu aspecte, ja que la diferència entre un àmbit descobert i una habitació amb teulada és la mateixa que existeix, en aquest cas, entre un pati o un *hortus* i un magatzem o una quadra per al bestiar. Lògicament, l'estructura està íntimament relacionada amb la funció i ús al qual estava destinat.

LA FASE 3.

Durant gairebé cent anys es va aprofitar una part de la fossa situada a l'extrem sud-est del jaciment, fora la vil·la, per abocar-hi les deixalles producte de l'activitat de l'establiment. Però cap a finals del s. II d.C. o més tard, es va ampliar considerablement l'edifici d'aquell sector construint noves habitacions que doblaren la superfície edificada d'aquella zona i bastint un nou mur que tancava el recinte per la banda est.

Es pot molt ben datar aquesta ampliació mercès a una bona estratigrafia de més de dos metres de potència, en la qual es pot veure, damunt el sòl geològic, un primer estrat que conté material arqueològic del s. I d.C. (ceràmiques grises emporitanes, ceràmica de parets fines, sigil·lates aretines i sud-gàl·liques, etc). Damunt aquest estrat en trobem un altre en el qual es barregen les sigil·lates sud-gàl·liques amb les formes més antigues de la T.S. Africana (Clara) A (estrat 2005). És precisament aquest estrat el que sosté els fonaments del principal mur de l'aixampla i que es pot datar cap al darrer terç del s. II d.C.

Una canalització que travessa el mur per a l'escolament de les aigües provinents del pati central i de l'edifici va ajudar a la formació d'un tercer nivell, el qual conté les escombraries produïdes durant el darrer període de vida de la vil·la. Els fragments de ceràmica que hem pogut datar pertanyen a la segona meitat del s. II d.C. i als primers anys del segle següent. Es tracta sobretot de sigil·lates africanes del tipus A (formes Hayes 8, 9, 10, 15, 14/17, 23-A, 23-B i 26); alguns fragments del tipus C (Hayes 50) i àmfores diverses, de les quals cal remarcar les de la forma Dressel 30 i Dressel 2/4, amb alguns rebutjos de forn molt rebregats procedents d'un taller situat a la mateixa vil·la. També són nombrosos els objectes d'ús personal en os, com per exemple, les agulles per al cabell i de cosir, mànecs de pinta i de mirall o fitxes de joc. Trobem, ademés, altres fitxes de pasta de vidre, peces de collaret, algun fragment de fíbula i claus de ferro i bronze; aquestes últimes, de petites dimensions, deuriem obrir el pany d'algun moble o arqueta.

En tot cas, el material d'aquestes escombreres és tan nombrós i variat que convé dedicar-li un estudi més aprofundit, per la qual cosa, a part dels inventaris que s'inclouen al final, en un altre apartat comentarem els fragments més interessants i els que ens daten cada estrat.

A l'extrem Sud de la vil·la s'han posat al descobert altres estructures corresponents a aquesta tercera fase, fonamentades damunt el mateix estrat que els de la fase 2. Però físicament aquestes parets es recolzen a les de la fase anterior. Ademés, la composició geològica de les pedres i estructura dels murs posen en evidència la seva relació i contemporaneïtat amb el mur 2003, datat sense cap mena de dubtes entre la fi del s. II i el començament del s. III d.C.

Les dues habitacions excavades, la C-1 i la C-2 i l'espai C-4 tenen en comú el fet que els murs que les delimiten reposen damunt l'estrat de farciment del fossat, igual que una de les habitacions de la segona

fase, és a dir, les unitats estratigràfiques 2009, 2019, 2027 i probablement la 2086 són un únic estrat, al qual hem donat numeració diferent al separar l'estratigrafia de cada habitació. Aquest farcit és anterior a totes les estructures del sector. Recordem que fins i tot part dels murs de la fase 1 s'hi recolzen.

El material arqueològic d'aquests estrats és idèntic al que trobem a l'estrat 2006 de les escombreres. En canvi, el material recuperat en el sediment format durant el període d'activitat de l'edificació presenta una cronologia més ampla.

Durant la campanya de 1986 van aparèixer els extrems de dues altres habitacions situades al Sud de la B-1. Però tan sols part d'una d'elles fou excavada fins arribar al sòl natural; l'excavació de l'espai C-4 no va poder-se portar a terme fins la roca natural i només es va excavar la meitat superior de l'estrat més profund. L'estratigrafia de cada àmbit ens mostra perfectament el moment de fundació, el període d'activitat i la data d'abandó del sector.

Habitació C-1

Aquest àmbit està delimitat a l'est pel mur que tanca el recinte i a l'oest es recolza a les estructures de la primera fase. Al nord i al sud trobem, respectivament, les restes dels murs 2023 i 2031, construïts amb pedra seca procedent de la serralada veïna. Però mentre que aquest darrer mur en part talla i al mateix temps reposa damunt el farcit general que cobreix tota la depressió d'aquella part del terreny, els fonaments del mur situat a l'extrem nord de l'habitació estan situats a un nivell més alt que els altres dos. S'assenta damunt el farcit, però no el talla. Aparentment, al construir-se els murs de la tercera fase es va respectar força l'estrat ja existent. D'altra banda, les rases de fundació són quasi imperceptibles, ja que es van omplir amb la mateixa terra i no hi ha cap diferència en quant a composició, consistència o material arqueològic.

L'estratigrafia de l'interior de la cambra és bastant senzilla. Per damunt el sòl geològic trobem el farcit (U.E. 2009), el qual es confon amb l'estrat 2005 de les escombreres de la part exterior del recinte i amb l'estrat 2054, situat al nord de l'àmbit C-1. Al seu damunt reposa l'estrat 2008, anivellament del terreny de composició idèntica al 2009, però més tou. Es va formar una vegada construïts els murs i amb la mateixa terra procedent del nivell inferior. Finalment, trobem l'estrat superficial, on apareixen moltes pedres i argamassa procedents de l'enderrocament dels murs.

El material arqueològic recuperat en els estrats més profunds és quasi idèntic al que es va trobar a la part del farcit situat sota l'habitació B-1 de la fase 2. En tot cas, com que en aquest lloc el farcit quasi no es va veure afectat per la construcció dels murs posteriors, no apareix ni un sol fragment de ceràmica tardana. El material típic el constitueixen les sigil·lates aretines i sud-gal·liques, grises de bona trilobulada, ceràmica de parets fines, grises emporitanes tardanes, àmfora alto-imperial, un bocí de ceràmica de

vernís roig pompeïà i alguns esquerdissos de ceràmica de vernís negre, tots ells dels segles immediatament anterior i posterior al canvi d'Era, (Fig.).

En canvi, encara que l'estrat superior (U.E. 2008) tingui la mateixa composició geològica que l'anterior i fins i tot el material ceràmic sigui quasi idèntic, a ran del mur 2003 van aparèixer al costat d'altres més antigues, tres monedes de Còmode, encunyades entorn els anys 181-182 d.C.

Els fragments de ceràmica que s'han anat trobant a l'estrat no es diferencien en quasi res amb els del nivell inferior; inclòs apareixen en els mateixos percentatges. Constatem que al costat d'unes produccions amb una cronologia molt concreta, com són les sigil·lates sud-gàl·liques de les formes Drag, 29, 33 o 18/31, t.s. marmorata (forma Ritt, 12) i de les àmfores Dressel 2/4, que s'inscriuen dintre la segona meitat no avançada del s. I d.C., apareixen altres formes amb un marge cronològic més ample. Es tracta sobretot de t.s. sud-gàl·lica (Drg. 37 i Herm. 25), que es van fabricar fins ben entrat el s. II de la nostra Era.

Habitació C-2

Probablement aquesta és l'habitació que ha lliurat una estratigrafia més completa, mostrant-nos des de la seva fundació fins el seu abandó i enderrocament. Està delimitada pels murs 2003, 2014, 2015, 2018 i 2031. Hem de dir que el mur 2028 presenta el llindar d'una porta a nivell de paviment i que aquest, de terra batuda, es troba a un nivell més baix que el de la seves veïnes, la B-1 i la C-1, però al mateix nivell que el paviment de l'espai C-4, situat al sud.

Encara que aquesta paret va ser construïda al mateix temps que la 2003 (en realitat ambdues queden unides en angle), per un motiu que s'ens escapa però que pot estar en relació amb la funció de l'habitació, es va utilitzar molta *tegula* per a la seva construcció, sobretot a les parts externes del mur.

Un altre aspecte important és que els seus fonaments tallen el farcit i es recolzen damunt el sòl geològic a un nivell més baix que els altres murs transversals, donant més consistència a l'estructura, és un fet que també constatem a la part sud de l'altre mur que tanca el recinte (Fig. XLV i XLVII).

El farcit (U.E.2027), té la mateixa composició que el de l'àmbit anterior, és a dir, graves, terra sorrenca i, en alguns llocs, restes de cendres. El material d'aquest estrat també és pobre i es compon bàsicament de ceràmiques comunes, T.S. Sud-gàl·lica, ceràmica de parets fines i fragments d'àmfores (Fig. LIII, 6 a 12). L'absència de ceràmiques africanes ens confirma que l'estrat quasi no va quedar afectat per les construccions posteriors. Només a l'extrem Sud s'aprecia una remonició de la terra producte probablement de l'obertura de la rasa de fonamentació del mur. Però el fet d'haver estat farcida amb la mateixa terra fa difícil la seva delimitació.

Comprovem una vegada més que el fonament de les tres habitacions (estrats 2009, 2019 i 2027), és anterior a la construcció dels murs i era en realitat el farcit del fossat situat en aquell extrem de la vil·la. Ho confirma el fet que mentre alguns dels murs es troben per damunt d'aquest estrat, altres el tallen.

Al cim de l'estrat 2027 es recolzen els murs 2014 de la fase I i 2015 de la segona fase i ademés hi trobem un sòl de terra batuda vermellosa i cremada (E, 2026), que és en realitat la part superior compactada del farcit. Està cobert per una capa de terres cendroses completament estèrils (E,2025), dipositades durant el període d'activitat del sector. En una vora de l'habitació i paral·lela al mur 2003 es conserven "in situ" tres *tegulae* planes cobertes de cendres i argila cremada, probablement l'inici de la conducció d'un forn.

Aquesta estructura, una habitació literalment pavimentada amb cendres i escòries de ferro i vidre fos i l'aparició d'alguns lingots de ferro sense forjar a l'habitació veïna ens indueix a pensar que en aquest espai podia haver-se instal·lat un taller casolà per a la forja de ferro o, si més no, per a la reparació o fabricació d'eines o objectes d'ús agrícola o quotidià. Però no queda cap resta de la seva part superior i per tant desconeixem l'estructura de la instal·lació ni podem tenir la confirmació absoluta de la seva existència. Hem de considerar que la nostra interpretació pot ser errònia i que les *tegulae*, malgrat esser senceres, podrien ser les restes de l'enderrocament de la teulada a causa d'un incendi

Cobrint l'estrat 2025 trobem l'enderrocament dels murs i teulada de l'habitació (E, 2018 i 2024). La disposició de les pedres caigudes ens indiquen que procedeixen sobretot dels murs 2015 i 2031 i, en menor quantitat, del mur 2003. Els fragments de ceràmica trobats entremig de l'enderrocament són bastant tardans. Es tracta bàsicament de ceràmica africana, amb una cassola de la forma Hayes 197 quasi sencera, esclafada damunt les *tegulae*, àmfora i ceràmica comuna (Fig. LI, 5 i 6, Fig. LIII, 1 a 12). Tot el conjunt està cobert per l'estrat 2010, format per terres d'aportació eòlica, fins el nivell de la part superior dels murs.

HABITACIÓ C-3.

Encara dubtem en qualificar d'habitació aquest tercer àmbit, és un espai allargat, de 2'75 m. d'amplada i més de 9 m. d'allargada, situat entre el primer edifici del sector i el mur 2003 de la última fase. Està delimitat al est, sud i oest pels murs 2003, 2023 i 2056 respectivament, però ignrem quin és el seu limit nord.

A la meitat sud comença el fossat que s'estén per sota les estructures del sector i que fou anivellat amb el farcit que ja havíem citat en apartats anteriors. Part d'aquest farcit passa per sota el mur principal i es confón amb l'estrat 2005 de les escombreres (U,E, 2054). A la resta de l'àmbit el sòl geològic ja es troba a un nivell més alt, semblant al que és habitual a les altres parts del jaciment. Per aquest motiu no conserva cap estratigrafia, llevat del nivell superficial.

Un element prou interessant, situat a la meitat sud, és una doble canalització per on les aigües del pati central i de l'edifici del sector 2 s'escolaven a les escombreres travessant el mur. El desguàs està format per dues canals de morter revestides amb tegulae. L'una d'elles procedeix del cobert annexe a l'edifici núm. 2 (E. 2007). La segona, en forma d'arc, vé d'alguna altra edificació situada més al nord, en una zona no excavada (E. 2055). S'uneixen a ran del mur mitjançant dues arquetes construïdes amb tegulae i argamassa, una de les quals aboca a la segona i aquesta treuessa el mur.

En un moment indeterminat es va suprimir la primera canalització, obliterant l'arqueta amb morter i pedres, de tal manera que durant els últims anys de la vil·la només una estava en funcionament.

Aquest desguas, igual que altres estructures del sector, es va construir al damunt del farcit, que en aquella habitació hem designat amb el núm. 2054. És un estrat que conté material antic, sobretot de la primera meitat del s. I d.C., però en el que s'hi van introduir alguns fragments de material més modern al construir-se el desguàs i els murs. De totes maneres, tal com es pot veure en els inventaris de l'annexe, davant la gran quantitat de sigil·lates sud-gal·liques, aretines, parets fines i altres productes del s. I d.C., només trobem 8 fragments de T.S. Clara A (formes Hayes 6, 9, 16 i 23-B), i 45 fragments de ceràmica africana de cuina (formes Hayes 196 i 197). Amb tot, el farcit va quedar poc afectat per la construcció de les estructures de la fase 3.

Espai C-4.

Tenim els mateixos dubtes que en el cas anterior de cara a la correcta interpretació d'aquest àmbit. La seva estructura no és la pròpia d'una habitació, doncs només està delimitada al nord per l'hab. C-2 i a l'oest pel mur 2052, però no hi ha cap paret que tanqui el recinte per la banda est. És possible que futures campanyes permetin descobrir un nou mur que la delimiti pel sud.

En tot cas, tant si es tracta d'una habitació com si és només el racó situat davant l'entrada de l'edifici, a l'àrea excavada s'ha posat al descobert una completa estratigrafia que inclou almenys dos paviments o sòls de terra batuda, un d'ells al mateix nivell que el paviment de la cambra C-2 citat anteriorment (Fig. XLVII). Fins i tot els estrats d'enderroc i colgament per abandó del sector són idèntics i tenen una continuïtat dins l'habitació C-2.

L'estrat més profund (U.E. 2086), no excavat completament, sembla reposar damunt el sòl geològic i té la mateixa composició que les unitats estratigràfiques 2027 i 2045 veïnes. Malgrat tot, va estar més afectat i remenat amb motiu de la construcció dels murs de les fases 2 i 3, especialment del mur 2052, part del qual s'assenta damunt l'estrat.

El material arqueològic és majoritàriament antic, però s'hi barregen fragments de les fases més tardanes. Davant de 123 fragments de ceràmiques africanes trobem 227 bocins de T.S. sud-gal·lica, 1 de marmorata, 32 de ceràmica de parets fines, grisa de boca trilobulada i

vernís roig pompeïà i 184 d'àmfora, d'entre els quals només es reconeixen les formes Pascual 1 i Dressel 20.

Creiem que l'intrusió de materials del s. II en un estrat que forma part d'un farcit originat en el s. I d.C. és degut bàsicament a la construcció dels murs i especialment al fet que damunt mateix de l'estrat es troba un paviment de terra batuda format no de manera intencionada sino per l'ús, la freqüentació i el trepig continuat en aquell espai situat precisament davant la porta de l'edifici (Veure secció de la Fig. XLVII)

Al damunt d'aquest paviment de terra batuda al llarg dels anys es va anar formant un altre estrat de poca potència, de terres tobes i endurides a la part superior, similar a un segon paviment de terra batuda (U.E. 2084). Però no gosem, ara per ara, identificar-lo com un veritable paviment. Creiem que pot tractar-se d'una capa de terres d'aportació eòlica dipositades quan ja s'havia abandonat la vil·la però abans que s'enrunessin els murs. Si per una banda reposa damunt el paviment anterior, per l'altra, al seu damunt i a un nivell ben diferenciat trobem les restes de l'enderroc dipositades sobretot a la part central de l'àrea (U.E. 2083).

A l'estrat 2084 trobem representat tot el ventall de ceràmiques pròpies dels 3 primers segles de l'Imperi i alguns esquerdis d'èpoques anteriors. El més elevat percentatge correspon a les ceràmiques africanes (T.S. Clara i africana de cuina) i a les sigil·lates sudgàl·liques, seguides de les ceràmiques comunes oxidades i reduïdes i les àmfores (Fig. LX, 4 a 9). Remarcarem, tant en aquest estrat com en els demés del sector, la gran quantitat de rebutjos i escòries de ferro, la qual cosa sembla confirmar la hipòtesi de l'existència d'un petit taller domèstic en el sector.

Tot el conjunt està cobert per un darrer estrat de clara aportació natural (U.E. 2082), format posteriorment a l'abandó i enderroc de l'edifici, en el que tornem a trobar el mateix repertori de ceràmiques vist anteriorment, però amb un clar predomini de les ceràmiques africanes (Clara A i C), dels segles II i III d.C., damunt les sudgàl·liques i de la resta de productes del s. I d.C. A part de les restes de plats de les formes Hayes 15, 23-B, 26 i 27, força corrents a tot el jaciment (Fig. LIX, 1 a 5), cal citar especialment un petit tall de vora d'un plat de T.S. Clara C, probablement de la forma Hayes 48, que porta com a decoració aplicada un peix (Fig. LIX, 7).

En un moment molt posterior a l'abandó i enderrocament de la vil·la i aprofitant les mateixes pedres dels murs romans, es va bastir un nou edifici, poc sòlid, damunt aquestes habitacions. En formen part els murs 2016 i 2029, dels que tan sols s'en conserva una filada de pedres posades en sec, i possiblement l'alineació de pedres 2031. Tot i que només té una importància relativa, constatem que als constructors d'aquesta edificació no els va importar massa l'anivellament del sòl, ja que la base d'aquests dos darrers murs i el sòl de l'interior del recinte segueix el mateix pendent que el de l'estrat d'aportació eòlica que cobreix la vil·la. Ignorem la seva funció exacta, però diversos factors ens fan pensar que està en relació amb les alineacions de forats del camp fortificat medieval.

EL PATI CENTRAL

La vil·la dels Tolegassos era una explotació agrícola formada per diverses edificacions construïdes entorn un pati central. D'aquest espai en el qual es deuria portar a terme bona part de les tasques pròpies de l'activitat agrícola de la vil·la en tenim molt poca informació, malgrat l'extensió excavada. Un seguit de circumstàncies fan que sigui difícil el seu estudi. D'una banda, és un espai obert, sense estructures. Per altra -ja ho deiem al començament- tan sols 15 cm. de terres de llavor cobreixen el sòl geològic. No s'ha conservat, doncs, cap estratigrafia i ben poc material arqueològic, tot ell fora de contexte.

Les fotografies aèries ens mostren una zona situada al nord del pati ocupada per varis dipòsits de forma quadrada i rectangular. Tanmateix, alguns sondetjos confirmen la seva presència, així com l'existència d'un sector amb fons de *dolia* que ens podria mostrar clarament les activitats que es portaven a terme en el pati. En tot cas, aquestes són qüestions que quedaran resoltes en properes excavacions.

Ara per ara, les poques estructures i restes trobades en el sector, clarament romanes, no es poden relacionar amb cap fase concreta de la vil·la. D'algunes ignorem fins i tot la funció exacta.

Les característiques de l'àmbit i la manca d'estratigrafia que protegís les restes romanes de la destrucció involuntària causada pel conreu de la finca han fet que tan sols es conservés tot allò que estava a un nivell més baix que el sòl geològic. És a dir, els forats de pal, les improntes de *dolia*, una sitja que es va utilitzar com a abocador d'escombraries i una ihumació d'època incerta.

Els forats de pal es poden reconèixer fàcilment per la seva fondària i les seves parets verticals, podent-se diferenciar clarament de les improntes de *dolia*. El que és més difícil és datar-los i relacionar-los amb una fase concreta de la vil·la. Únicament podem afirmar que cap d'ells pertany a la fase 1, ja que la seva posició a la zona afecta les estructures dels edificis d'aquella fase, especialment el porticat de l'edifici primer. És possible que pertanyin a la fase 3, a la que correspon la major ampliació d'algún sector de la vil·la i probablement l'enderrocament del porticat i d'un extrem de l'edifici del sector 1; tot això en estreta relació amb la col·locació de 25 *dolia* en aquell lloc.

Sigui com sigui, dos d'aquests pals deuriem ser els fonaments de sengles columnes de fusta que haurien sostingut un cobert situat damunt l'espai delimitat per l'habitació A-6 i la caixa d'escala A-9, al sud del pati. Un tercer forat més petit obert al mig de l'àmbit també sembla estar-hi en relació.

Dos forats més, de grans dimensions, estan situats a banda i banda de la línia de columnes del porticat, enmig de les improntes de *dolia*. Aparentment la única funció que podien tenir era la de sostenir una viga travessera per reforçar el porticat en un moment en que aquest estaria molt malmès i a punt d'esfondrar-se. Potser la seva existència té una explicació més senzilla que nosaltres no acabem de trobar.

Pel que fa als forats i bases de dolia, no cal cercar-hi cap explicació, atès que la seva funció és evident i la seva presència corrent en qualsevol explotació agrícola d'època romana. A part dels vint-i-cinc basaments situats vora el porticat, alguns d'ells reutilitzats, en trobem tres més escampats pel pati.

Finalment, en aquesta part del pati i al peu de l'àmbit A-9, durant la campanya de 1988 es va trobar un enterrament en inhumació en el que hi havia les restes d'un individu de curta estatura col·locat amb els braços i cames lleugerament plegats dins una rasa de 150 cm, de llarg i 35 cm, de profunditat, orientada cap al sud. Al difunt no l'acompanyava cap mena d'aixovar. Tan sols damunt els peus quedaven alguns fragments de ceràmica grollera reduïda, probablement romana.

EL FORN.

Ara fa uns tretze anys es va descobrir, de forma casual, un forn situat a uns 100 m. a l'Oest de la vil·la. El seu descobriment va ser degut al pas de tractors i maquinària agrícola pel camí on està situat aquest forn, la qual cosa va provocar l'esfondrament d'una petita part de l'estructura, permetent identificar la troballa.

Per tal d'estudiar i poder conservar aquest forn, l'estiu de l'any 1981 es va portar a terme una curta campanya de salvament, excavant-se la seva totalitat i podent-se comprovar que la part destruïda era mínima.

La part superior del forn és de planta quadrada, d'uns 4 m² de superfície, i conserva les parets del "laboratorium" en una alçada mitjana de 15 cm. L'engraellat, damunt el qual es posaven les teules a coure, estava parcialment destruït, bo i conservant-se'n una tercera part amb 34 forats que comuniquen la cambra de cocció amb la cambra de foc situada a sota. D'aquests, els nou de l'angle S.O, estaven tapats amb una pedra cadascun d'ells.

Les parets del *laboratorium* estaven construïdes amb fang cuit, molt vermell i no massa dur i la seva superfície interior era de color gris verdós i vitrificada. En els extrems més propers a la porta, tant a les parets nord i sud, es conservaven dos forats quadrats de 20 cm, d'amplada, que comunicaven l'interior del *laboratorium* amb l'exterior. Un d'ells, el del sud, estava tapat amb una barreja de fang i sorra.

L'engraellat s'aguantava amb dues voltes molt amples fetes amb fang i petites pedres. No presentava vitrificacions, però sí que es podien observar en algunes de les parets de la cambra de foc, sobretot en l'oposada a la porta.

El terra natural del forn és la mateixa argila on es va excavar, però a uns 10 cm, damunt d'aquest sol hi havia un pis de calç molt tova, d'una 10-15 cm, de gruix. La part inferior del pis era vitrificada, i entre ell i el sol natural només van trobar-se cendres i carbons vegetals. Probablement l'espai lliure de 10 cm, de gruix feia la funció de tir per avivar el foc. En els llocs on no es conserva aquesta estructura de calç, a l'argila resten les emprentes de la llenya cremada.

L'estratigrafia de l'interior del forn era bastant senzilla. A part de l'estrat superficial, que correspon a l'espai situat entre l'engraellat i el ferm del camí, trobem clarament diferenciats quatre nivells.

El primer consisteix en un farcit de terra barrejada amb restes caigudes de l'engraellat i de la cambra de cocció. Aquestes últimes són de fang cuit, vermell i idèntic al de les parets del *laboratorium* que

encara es conserven. Barrejats amb aquestes terres van aparèixer alguns fragments d'*imbrices*,

El segon estrat contenia terres vermelles, sorrenques i amb molts imbrices cremats i deformats. Per sota d'ell hi havia un tercer nivell amb terres cremades de color gris cendrós i, en alguns llocs, vermella, és l'estrat on van aparèixer la major part de les teules. Aquest estrat cobria una capa de cendres vegetals sense restes de terra i amb quasi cap bocí de teula.

Contràriament al que pensàvem abans de començar l'excavació, la destrucció de la major part de l'engraellat no fou deguda al pas de vehicles pel seu damunt, sinó que aquest es va enfonsar mentre es feia una cuita de teules. Sembla ser que un dels arcs que sostenia l'engraellat no va poder suportar el pes excessiu dels "imbrices" i va cedir mentre aquests s'estaven coent. A l'interior de la cambra inferior i damunt d'un bon gruix de cendres vegetals, van aparèixer els "imbrices" trossejats; alguns, els del mig, cremats, mentre que els que s'havien escampat per les vores encara estaven sense coure. Malgrat tot, la conservació de la part inferior del forn era excel·lent, per la qual cosa es va decidir protegir-lo contruint una estructura al damunt.

La cronologia exacta d'aquest forn no està, ara per ara, massa clara. De totes maneres, tant per la seva estructura com pels materials ceràmics trobats al seu voltant, se'l pot situar en el context del s. II d.C. i probablement la seva construcció respón a les necessitats de fabricació d'elements constructius (*tegulae* i *imbrices*) amb motiu de les obres d'ampliació de la vil·la corresponent a la segona fase. És probable, ademés, que si aquest forn es va destruir mentre estava en funcionament, s'en hagués construït un altre al costat per acabar la fabricació de les teules necessàries per a les obres de reestructuració de la vil·la. En tot cas, caldrà iniciar noves exploracions al seu entorn per tal de confirmar aquest punt.

Creiem que caldrà relacionar amb aquest forn la troballa d'algunes *tegulae* als **Tolegassos** amb una marca molt característica i que podem transcriure com C,AN,P, C,AV,P o C,AI,P, amb nexa entre la segona i tercera lletra (Fig. XXXV, 11, fig. XXXVI, 16). La dificultat de transcripció ve donada precisament per l'existència del nexa entre les dues lletres, el qual pot oferir lectures diferents. De totes maneres, ens decantem per la primera sol·lució apuntada abans.

Tant si és una com l'altra la correcta transcripció, el fet és que no trobem paral·lels d'aquesta marca en cap altre jaciment de les nostres comarques ni de l'estranger. Indubtablement es tracta d'un producte local i possiblement exclusiu de la vil·la, és més, no seria gens estrany que la marca C,AN,P correspongués al nom del propietari d'aquesta vil·la. El que resulta més difícil és conèixer aquest nom, atès que l'abreviatura C,AN,P, que sembla correspondre a un nom complet, amb *praenomen*, *nomen* i *cognomen*, es pot desenvolupar de moltes maneres (per exemple, C. ANNIUS PAPVS, C. ANTONI PROBO, etc.). D'altra banda, no casa amb cap dels noms que apareixen a la numismàtica i epigrafia emporitana i catalana.

PRESÈNCIA D'UN ACTE RITUAL.

Indubtablement, una de les troballes més estranyes fetes a la villa al llarg de totes les campanyes d'excavació es localitza a les escombreres del Sector 1, per sota l'estrat d'escombrera i sense cap relació directa amb elles.

Es tracta d'un conjunt de gerres de ceràmica comuna oxidada, algunes d'elles amb vessador i amb una sola nansa (Fig. XCIV, 1 a 5; Fig. XCV, 1). Poden ser datades, amb totes les reserves, dins la primera meitat del s. I d.C. Les gerres estaven enterrades en petits nínxols de forma allargada excavats al sòl geològic. Cadascun dels forats podia contenir dues gerres, però no totes van aparèixer "in situ", sino que algunes van ser desplaçades en el moment de formació de les escombreres i al capgirar-se aquell estrat en moments diferents. Totes, però, s'havien col·locat a la vora dels murs de l'edifici 1 de la primera fase, per fora el recinte (U.E. 1058-b).

Però l'interès de la troballa no rau en la descoberta d'un conjunt de gerres senceres, sino en la seva disposició i contingut. A part de la seva col·locació dins uns nínxols oberts expressament, les que es conservaven "in situ" reposaven damunt un munt d'ossos d'aviram i al seu interior hi havia sengles ous de gallina pràcticament sencers.

No és, ni de lluny, una troballa única i aïllada. A vegades apareixen en diverses publicacions referències sobre troballes d'urnes amb ous, però malauradament els autors es limiten a deixar-ne constància sense entrar en la seva interpretació (actitud molt lògica i prudent atès el desconeixement que es té sobre la finalitat d'aquestes ofrenes). Sense intenció de voler resoldre la qüestió, deixarem només anotades algunes observacions i suggeriments que potser seran útils per a altres investigadors que disposin de més medis i coneixements per a la correcta interpretació de la troballa.

Citarem, de moment, les troballes de les que tenim coneixement, conscients que un exàmen més exhaustiu de les publicacions referents a excavacions arqueològiques pot informar-nos d'altres troballes que ara desconeixem.

Al Cabezo de Alcalá de Azaila (Terol), es va trobar un vas amb una clova d'ou al seu interior, en un contexte d'època ibèrica (BELTRAN, 1976, pg. 31).

Una altra troballa prové de la necròpolis ibèrica de Cabrera de Mar (Mataró), amb una cronologia que hom situa entre el 350 i el 250 a.C. (BARBERA, 1970, pg. 188-189).

A la Penya del Moro (Sant Just Desvern), es va descobrir un ou de gallina entaforat en el revestiment d'un mur (BARBERA et alii, 1979, pg. 32).

Al Portal de Magdalena (Lleida), per sota els paviments i el subsòl de l'edifici datats a inicis del s. I a.C, també van aparèixer troballes similars (PUIG-LAZARO, 1986, pg. 86).

Finalment, l'estiu de 1987 i segons una nota de premsa, es localitzaren més gerres amb ous a la vil·la de Corbins (Segrià), en un contexte del s. II d.C.

Creiem que totes aquestes troballes corresponents a èpoques i contextos diferents posen en evidència la pràctica d'un ritual amb una llarga tradició, atès que es documenten des d'època ibèrica fins època romana i també, amb variacions, fins l'Antiguitat tardana i paleocristiana. És molt possible que en època romana fóra la pervivència d'un costum indígena adaptada als rituals romans, amb un canvi rellevant en el sentit inicial de l'ofrena.

Potser no hi ha cap tradició més antiga i estesa com la relacionada amb l'ou com a font de la vida i de la fertilitat associat, d'altra banda, amb cultes místics. Recordem, per exemple, que l'Aion mitraic neix d'un ou (BENDALA, 1981, pg. 283, lám. II).

Però tampoc seria forassenyat pensar que les ofrenes que trobem a les *villae* romanes formessin part d'un altre culte més acord amb la religió romana o, si més no, responessin a una adaptació romana de les antigues tradicions. Recordem que als *Tolegassos* trobem les urnes a ran dels murs, enterrats en el sòl geològic, i que segons sembla altres troballes han aparegut sota els paviments.

En definitiva, sembla tractar-se d'una ofrena que formaria part dels ritus de fundació de la *villa*, molt probablement relacionat amb el culte a les divinitats de boscos, camps i jardins, especialment a Bacus, déu de la vinya, la producció i la vegetació, el vivificador de la Natura i el fertilitzador de la terra; o bé, a qualsevol de les divinitats que hi estaven relacionades (Ceres, Pomona o Priap), als que com a protectors dels camps i la propietat s'oferia el simbòlic ou, font de la vida i la prosperitat.

L'ou està estretament lligat al culte a Dionisios/Bacus, tal com es pot veure en una figureta de Tanagra conservada al British Museum, on el deu sosté un ou en una mà i un gall a l'altra (BARBERA et alii, 1979, pg. 32).

El gall, en el simbolisme cristià, significa la vigilància i, a les tombes, la resurrecció (BOSC, 1881, pg. 201).

IV) EL MATERIAL ARQUEOLÒGIC, ESTUDI DE TRES ÀMBITS SIGNIFICATIUS.

A les planes anteriors, al descriure cadascuna de les habitacions posades al descobert fins ara a la vil·la, hem anat comentant breument el material que s'ha recuperat a cada estrat. L'estudi d'aquest material ens ha proporcionat la data de fundació i sobretot la d'abandó del jaciment. Però per les característiques de la vil·la els fragments de ceràmica que hem trobat a cada edifici són escadussers i a vegades insuficients per mostrar clarament la gran activitat que es va enregistrar en el lloc i la riquesa de l'assentament, la qual es sol veure reflexada en la vaixel·la de taula de qualitat i en la troballa d'objectes d'ús personal.

L'Estudi detallat de tres àmbits prou significatius excavats en el jaciment ens mostra l'esplendor de la vil·la en el període de màxima puixança. Però el principal interès d'aquests tres àmbits (una sitja i les dues escombreres), rau en el fet que il·lustren a la perfecció la vida d'aquell assentament agrícola amb una continuïtat absoluta al llarg de més de tres segles.

La sitja excavada en el sector 2 durant la campanya de la primavera de 1988 documenta l'existència d'una primera vil·la o, si es vol, d'uns precedents tardo-republicans als **Tolegassos**. Efectivament, trobar elements constructius i estucs pintats en una sitja colgada cap al canvi d'Era o en els primers anys del s. I d.C., poc abans de la construcció dels edificis de la que hem anomenat **fase I**, vol dir que existien altres edificacions més antigues que caldrà identificar en futures campanyes d'excavació. És significatiu també que l'estrat més tardà del farcit de la sitja sembli correspondre al moment de construcció de les estructures de la fase 2.

Pel que fa a les escombreres, tant les del sector 1 com les del sector 2 ens mostren d'una manera encara més precisa i clara la gran activitat durant el període de vida de la vil·la. Recordem que cadascun dels estrats d'aquestes últimes es relaciona amb una fase determinada de l'edifici del sector 2.

L'estudi del material arqueològic d'aquests àmbits no ens proporciona només informació sobre aquesta vil·la en particular, és, en definitiva, una visió àmplia sobre els objectes i la ceràmica d'ús corrent a les nostres comarques durant els segles I, II i III de la nostra Era i també del s. I a.C. amb un ample ventall de formes ceràmiques i altre tipus de material arqueològic. Tot i que l'objectiu principal d'aquesta obra no és fer un estudi ceramològic, sino un estudi de la vil·la en el seu conjunt, considerem convenient dedicar algunes planes a l'anàlisi del material més significatiu recuperat en els àmbits que acabem de citar.

LES ESCOMBRERES DEL SECTOR I.

Aquest indret del jaciment va ser excavat els anys 1985, 1986 i 1987, durant els quals es van obrir dues cales situades a ran de l'edifici del sector I; l'una en el seu extrem sud i l'altra al nord. Les dues cales van quedar separades per un espai sense excavar i per aquest motiu, al no existir una unió entre ambdues excavacions, va donar-se un número diferent als respectius estrats del farcit de les escombreres (U.E. 1015 per al del sud i U.E. 1058 per l'escombrera nord). Però l'examen de la composició de les terres, el material arqueològic que contenen i la seva situació ens mostren unes soles escombreres formades per un únic estrat. Tant se val, doncs, parlar de la U.E. 1015 o de la U.E. 1058. L'estudi del material el farem de manera conjunta, separant els diferents tipus de ceràmica sense tenir massa en compte la seva procedència de la part nord o sud de la zona. De fet, examinant els inventaris de material inclosos a l'appendix (2vt-1015 i 5vt-1058), es pot veure que els percentatges per a cada tipus de material són quasi idèntics en un i altre cas.

Com és habitual en altres llocs del jaciment, el material ceràmic més antic que trobem és un fragment de ceràmica àtica del s. IV a.C. és un testimoni més d'una presència indígena en aquell lloc molt abans de l'arribada dels primers colons itàlics; presència que també hem documentat a l'Olivet d'en Pujol, estudiat anteriorment.

Però el primer material que podem considerar l'època romana i que posa en evidència una primera ocupació del terreny a partir del gran canvi, és a dir, a l'inici de la romanització, el constitueix el conjunt format per les ceràmiques grises emporitanes, altrament anomenades ceràmiques grises de la costa catalana i que, seguint formes i prototipus ibèrics presents ja en el s. IV a.C., van ser fabricades en diversos tallers d'aquestes comarques, especialment a Empúries, durant els segles III, II i I a.C., perdurant la seva producció fins el primer quart del s. I d.C. amb formes ben peculiars i diferents de la producció clàssica.

De totes maneres, el poc nombre de fragments del que podríem anomenar ceràmica grisa emporitana clàssica demostra que no estan en relació directa amb la primera utilització del sector com a escombreres, sino que van dipositar-s'hi com a material residual bastants anys després de la seva fabricació. No sembla que hi hagi una relació directa entre els bocins de ceràmiques grises i les estructures i bastiments posats al descobert fins ara.

El mateix podem dir dels pocs fragments de ceràmiques campanianes, la presència dels quals és només testimonial i poc significativa. Com en el cas anterior, els haurem de relacionar amb una primera ocupació, encara mal documentada, de la que trobem indicis a tot el jaciment. Trobem que la Campaniana B hi és representada tan sols per un fragment de la forma Lamboglia 5 i un altre de la forma 7, que corresponen a la fi del s. II a. C. (Fig.LXXXVIII, 9 i 12)

En tot cas, l'espai ocupat per les U.E. 1015 i 1058 no va convertir-se en abocador de deixalles fins ben estrat el s. I de la nostra Era,

coincidint amb la data de construcció dels l'edificis de la Fase I i, suposem, amb la reforma d'un petit establiment agrícola anterior. Comencen a ser nombrosos els fragments de sigil·lata sud-gàl·lica, alguns d'ells amb una excel·lent decoració; així com les llànties de volutes i de disc, les àmfores Dressel 1/Pascual 1 i Dressel 2/4 i, sobretot, la ceràmica grisa de boca trilobulada, importada probablement de la península itàlica a mitjans del s. I d.C., les característiques de la qual ja hem comentat en l'estudi del material de l'Olivet d'en Pujol (fig. LXXXVII, 16). A aquesta mateixa època pertanyen una quarantena i escaig de bocins de ceràmica de parets fines i alguns esquerdisos de llànties de volutes. Sorpren, en tot cas, la total absència de sigil·lates aretines, típiques del canvi d'Era i dels primers decennis del s. I d.C. i presents en altres indrets del jaciment. Però des d'aquest moment (primera meitat avançada del s. I d.C.), no s'observa cap tall cronològic en el divers material de les escombreres del sector I, amb una continuïtat absoluta fins la 2ª meitat del s. III d.C.

La ceràmica de parets fines.- El primer grup representatiu de la ceràmica romana, tal vegada contemporani de la fundació de la vil·la, és el de les ceràmiques de parets fines, producció que va tenir la seva màxima puixança en època d'August i va perdurar fins ben entrat el s. I d.C. perdurant, algunes formes, fins la segona meitat del segle.

Malgrat el poc nombre de fragments amb forma si els comparem amb el grup de les sigil·lates sud-gàl·liques o africanes, constitueix un conjunt important i prou àmplia quant al repertori de formes i cronologia. No ens ha d'enganyar el fet que només tres o quatre bocins siguin aptes per a la seva reproducció gràfica (Fig. LXXXVII, 4 a 7 i 13; Fig. XCII, 3 a 6 i Fig. XCV, 3), atès que el nombre de vasos i formes identificables partint de bocins molt esmicolats és molt superior.

Fins ara tan sols ha aparegut un fragment de base de la producció que hom ha anomenat de "clova d'ou" degut al seu poc gruix (Forma Mayet 34, Fig. LXXXVII, 6); però altres formes hi són presents amb un major nombre de bocins. En tot cas citarem dues bases atribuïbles a vasos de la forma Mayet 32, datables en època Claudia i Flavia (Fig. LXXXVII, 4 i 5), i fragments de vasos amb decoració a la barbotina. La ceràmica de clofolla d'ou hom la data entre els principats de Claudi i Neró i els vasos ovoides arriben fins època flàvia (MAYET, 1975, pg. 69). El mateix podem dir dels vasos de la forma Mayet 35 (Fig. XCII, 5), amb una cronologia semblant.

Per acabar citarem un vas amb decoració de fulles d'aigua enmarcades entre dues ratlles de punts en relleu, de bona qualitat però erosionat per causa del Ph àcid de la terra del sector (Fig. XCV, 3). Tant la forma com aquesta decoració en particular apareixen en contextes clars de mitjans i segona meitat del s. I d.C., entre els anys 50 i 80 (VEGAS, 1973, pg. 87). Hom la considera originària de la Bètica, tant per la seva pasta com per la decoració peculiar que presenta (MAYET, 1980, pg. 201-230; REMESAL, 1975, pg. 5-20).

La sigil.lata sud-gàl.lica.- Un dels conjunts més importants, pel que fa referència a la ceràmica fina, és el constituït per les sigil.lates sud-gàl.liques, amb un repertori de formes poc extens, però representatiu i amb una llarga cronologia.

Quant al repertori de vasos llisos, el nombre més elevat correspon als plats de les formes Drag, 15, 18/31, 27 i 33, amb alguns bocins de la forma 24/25. Tots ells van ser fabricats a la Graufesenque des de mitjans del s. I fins ben entrat el s. II d.C. i presenten en alguns casos els *sigilla* del taller d'origen (Fig. LXXXIII, 1 a 3 i Fig. LXXXIV, 1 i 2). Però no sempre aquestes marques són llegibles o identificables. Així, per exemple, és gairebé il.legible el *sigillum* del plat de la forma Drag, 18/31 que reproduïm a la Fig. LXXXIII (núm. 1), o el del vas de la forma Drag, 33 que reproduïm a la mateixa làmina (núm. 3). Ambdós tenen una cronologia àmplia que caldria afinar, atès que la seva producció va perdurar almenys des de mitjans del s. I fins un centenar d'anys més tard (VERNHET, 1975, taula VI).

Altres vasos i plats conserven una marca fàcilment identificable, encara que en algunes ocasions no sigui sencera (Fig. LXXXIV, 1 i 2 i Fig. LXXXIII, 2). Són les marques LOGIRN(us), SECVN(dus), OF PATR(icius) i ...RAN, que podríem identificar com CARANT o CARANTVS. La primera la trobem damunt un plat de la forma Drag, 18/31, datat "grosso modo" entre el 40 i el 140 d.C. És un taller de la Graufesenque, però també trobem aquesta marca a Montans i a Saint Sauveur. La marca SECVNDVS, que apareix en un fragment de base d'un recipient atribuïble a la forma Drag, 15/17 o 18/31, prové de Lezoux i es pot datar dins la segona meitat avançada del s. I de la nostra Era. La tercera, procedent d'un taller que va treballar a la Graufesenque durant la segona meitat avançada del s. I d.C., apareix també a Empúries, per citar només un jaciment proper (HERMET, 1934, pg. 263). Finalment, la marca (ca)RAN(tus), correspon a un taller que es documenta a la Graufesenque, però també apareix a Montans i a Lezoux.

D'entre el conjunt de formes llises cal assenyalar la presència d'un únic fragment de la forma Hermet 90, i que hom data entre el 90 i el 140 d.C., és una forma no habitual en el jaciment, fins el punt que el fragment procedent de les escombreres és l'únic que s'ha trobat als **Tolegassos** (Fig. LXXXIV, 7).

Altres formes més habituals, representades per un elevat nombre de bocins, són les Drag, 15 (Fig. LXXXIV, 4) i la Drag, 33 (Fig. LXXXIII, 3; Fig. LXXXIV, 5; Fig. XC, 12). La primera es pot datar amb molta precisió entre els anys 30 i 60 de la nostra Era, mentre que la segona té una cronologia més àmplia, atès que es va fabricar des de mitjans del s. I fins ben entrada la primera meitat del s. II d.C.

Amb una cronologia quasi tan àmplia com l'anterior, trobem algunes copes de la forma Drag, 27 amb mides diferents (Fig. XC, 3 a 5). Dues d'elles conserven restes molt esborrades del *sigillum*, completament il.legible. Independentment del període d'utilització del recipient una vegada comercialitzat, aquesta forma es data a l'engros entre els anys 30 i 100 d.C. (VERNHET, 1975, taula VI).

Una última forma llisa, representada a les escombreres per un únic fragment, és la que correspon a la forma Drag. 51 (Fig. XCV, 5). És una forma tardana que s'inscriu, però, dins el contexte de la resta de sigil·lates d'aquesta part de la vil·la. Hom l'ha datat entre el 90 i el 150 d.C.

Fent ara referència als vasos decorats de la producció, assenyalarem la gran quantitat de fragments recuperats al llarg de tres campanyes d'excavacions a les escombreres del sector I. En general, els vasos són d'una qualitat mitjana o baixa pel que fa al seu acabat; amb vernisos de color ataronjat fosc o vermell pàlid, quasi mai lluent i moltes vegades erosionats.

Bàsicament trobem tres formes decorades (Drag. 29 A i B i 37 i Knorr 78), amb un repertori de decoracions ben conegut i documentat. Tots els vasos corresponen als períodes de transició i de decadència, és a dir, entre el 60 i el 120 d.C.

El conjunt més nombros és el format pels vasos de la forma Drag. 37, amb mides diverses i alguns de grans dimensions. Les decoracions són variades i de qualitats molt diferents, amb predomini de les de panells retallats corresponents al regne de Domicià i començament del de Trajà (HERMET, 1934, pg. 139), amb punxons de l'estil de CRUCURO i BIRAGILLUS, procedents de la Graufesenque i de Banasac.

Els motius decoratius poden agrupar-se en temes diferents, però predominen les caceres pròpies del període de transició i procedents dels tallers de CRUCURO, IUCUNDUS o GERMANUS (Fig. LXXXVI i fig. XCI). Es mouen dins un contexte cronològic situat entre 80-115 d.C., tot i que el període de màxima producció d'aquests tallers sembla situar-se cap a la fi del s. I d.C. D'entre els vasos decorats amb aquests temes cal remarcar per la seva bona qualitat els de la primera de les làmines citades, en els que apareixen respectivament una escena de cacera amb un ca empaitant una llebra i un senglar enfrontat amb un lleó.

També és digne d'esment l'escena del vas de la Fig. XCI, en la que apareix un home enfrontat amb un brau; escena que es repeteix dues vegades en el desenvolupament de la decoració del vas, separada per un motiu floral molt típic de la producció (HERMET, 1934, pg. 60. Fig. 33). Ademés a la mateixa peça tornem a trobar-hi l'escena de la cacera del gos i la llebra, però separats cadascun d'ells dins requadres diferents i com a complement de l'escena principal. El motiu és típic del taller i estil de CRUCURO i pot ser datat entorn el darrer quart del s. I d.C.

Altres vasos, molt fragmentats, també contenen escenes de cacera (Fig. XCI, 1; fig. XCII, 1). A tots ells és comuna la presència de cèrvols, cans i lleons damunt un fons vegetal. És una decoració típica de l'estil de BIRAGILLUS, a Banasac, i la seva producció arriba fins a mitjans del s. II d.C. (HOFMANN, 1986, pg. 103-105).

Un grup important de decoracions en vasos de la forma Drag. 37 el constitueixen els motius florals o vegetals, a vegades com a única decoració i altres en combinació amb altres motius animals (aviram, agüeles, llebres, etc). Tots ells són motius prou ben coneguts i ben

classificats anys enrera per Hermet (HERMET, 1934, Fig. 6 a 15). Pertanyen sobretot al període de transició (60-80 d.C.) i, en menor quantitat, al període de decadència (80-120 d.C.).

Finalment, i pel que fa referència a les decoracions dels vasos de la forma 37, citarem un únic fragment amb escenes eròtiques (Fig. XC, 9). Tot i que no hem trobat cap paral·lel directe del punxó, l'estil de requadres i panells retallats correspon, com ja havíem comentat abans, a l'època de Domicià i començaments del regne de Trajà.

Per acabar aquesta breu referència a les sigil·lates sud-gal·liques decorades d'aquesta part del jaciment, només assenyalem l'existència de dues copes de la forma Knorr 78, datades amb força seguretat entorn els anys 70/90 d.C. (Fig. LXXXV, 3 i Fig. LXXXIII, 4). La decoració de la primera consisteix en requadres amb motius vegetals i animals delimitant una escena de lliuta de la qual només es conserva la part posterior d'un gladiador. La decoració del segon vas encara és més senzilla i consisteix en un conjunt de fulles verticals allargades. En relació amb aquella escena de lliuta, en trobem una altra semblant en un fragment de bol de la forma Drag. 37, amb combinació amb motius vegetals i la figura de Mercuri (Fig. XCII, 13).

Les ceràmiques africanes.— És el grup més important dins el conjunt de les ceràmiques fines de l'àmbit. Però el procés de formació de l'estrat, llarg i lent, ha fet que tant aquesta ceràmica com gairebé tota la resta, en general, s'hagi esbocinat fins al punt que la major part dels fragments no presentin cap forma i que els bocins de llavis o peus no es puguin dibuixar i representar a les làmines que acompanyen aquest text. Aquest material no fa altra cosa que mostrar-nos una continuïtat en l'utilització de l'indret al llarg de tot el s. II d.C. i bona part del segle següent.

Malgrat tot, hem identificat i documentat la presència d'atuellis de les formes Hayes 3, 6, 8, 9, 10, 11, 14/17, 15, 23 A i B, 27, 31, 140-B i 147-B pel que fa referència a la producció en Clara A. Tan sols tres fragments de T.S. Clara C (forma Hayes 50), mostren la pervivència i la utilització de les escombreres fins a mitjans i segona meitat del s. III d.C.

És difícil fer un anàlisi d'aquest material sense repetir una altra vegada el que tants autors han assenyalat en els diferents treballs dedicats a l'estudi d'aquesta producció. Deixarem, d'una manera molt breu, constància dels trets que caracteritzen la T.S. Africana (Clara) A, comentant de passada la cronologia de cada forma. Cal recordar, ademés, que no ens trobem davant una troballa tancada sino amb unes escombreres que ademés de ser utilitzades durant més de dos-cents anys, van ser remenades i capgirades al desmuntar-se el mur de la vil·la que els és més proper i que per tant és impossible donar una cronologia precisa a l'estrat o al seus materials basant-nos en l'estudi conjunt de tots ells dins el seu contexte.

Les formes més antigues són la Hayes 2/3 i Hayes 4 (Lamboglia 4/36 i Lamb. 23, respectivament). El primer és un plat d'ús freqüent al llarg del s. II d.C., tot i que té precedents de la fi del segle anterior

(HAYES, 1972, pg. 21-25; ATLANTE, 1981, pg. 24-25). En trobem exemplars a tots els jaciments d'època romana de la zona; a Empúries (NIETO 1983, pg. 34-51) i a la Ciutadella de Roses (NOLLA, 1984, pg. 434). El segon plat, lleugerament més tardà, es data al llarg de la segona meitat del s. II d.C. i arriba fins els primers anys del s. següent (Fig. LXXXVII, 17), (HAYES, 1972, pg. 30-31). També és coneguda a Empúries, Roses i a la vil·la del Camp de la Gruta de Torroella de Montgri (NOLLA-PUERTAS, 1988, pg. 36-37).

Seguint l'ordre cronològic dels vasos, trobem un bon nombre de fragments de les formes Hayes 8 i 9 (Lamboglia 1 i 2 respectivament), en les seves variants A i B, Lamboglia data la variant 1-A a la primera meitat del s. II d.C.; la 1-B a mitjans i segona meitat del mateix segle i la tercera variant a dins el s. III o molt a prop (LAMBOGLIA, 1958, pg. 263). Hayes els considera de la segona meitat del s. II (HAYES, 1972, pg. 34-37).

El mateix podem dir de la forma Lamb. 2-A (Hayes 9). Remarcarem, però, que només trobem exemplars de les variants A i B de Lamboglia i cap de la C, les quals ténen una datació lleugerament diferent. Pel que fa a la forma Lamboglia 2a/Hayes 9A, presenten sempre la típica decoració a rodeta vora el llavi extern i es daten a la primera meitat del s. II d.C., entre el 100 i el 160. En canvi, la forma Lamboglia 2b/Hayes 9B és lleugerament posterior, habent estat datada dins la segona meitat del mateix segle (LAMBOGLIA, 1958, pg. 263-264; HAYES, 1972, pg. 35-37; ATLANTE, 1981, pg. 27). Tant d'una forma com de l'altra en trobem exemplars en jaciments ben propers; al Camp de la Gruta, a la villa del Mas Gusó d'Albons, a Empúries, Roses, etc.

Pel que fa a la forma Hayes 10/Lamboglia 21, tans sols n'hem recuperat alguns esquerdissos aïllats i poc significatius (Fig. XCIV, 7), tot i que en jaciments propers, principalment a Empúries, és una forma freqüent. Hayes la considera pròpia del s. II d.C. (HAYES, 1972, pg. 38), però Lamboglia creu que va arribar fins els primers anys del s. III (LAMBOGLIA, 1958, pg. 289). També representa un cas aïllat el bocí de la forma Hayes 11, datada per aquest autor, amb dubtes, el el s. II d.C.

Un dels grups importants és el dels vasos i atuellis de les formes Hayes 14, 15 i 14/17, estretament relacionats entre ells. Predominen, de totes maneres, els vasos de les formes 14-A i 15, datats els primers a mitjans del s. II i els darrers, a començaments i mitjans del segle següent

Possiblement, però, els plats i cassoles més corrents són els de la forma 23, especialment en la variant B, encara que també trobem alguns bocins de la variant A (Fig. LXXXIX, 3 i 4). La primera és més antiga i es pot datar dins la primera meitat del s. II (HAYES, 1972, pg. 45-48). Tot i que és una forma present arreu dels jaciments d'època romana de les nostres comarques, citarem només com a exemple el conjunt aparegut en el sondeig fet l'any 1987 a la villa del Mas Gusó, a Albons, que es data amb força precisió cap a la meitat del s. II d. C. (CASAS, 1988).

Pel que fa a la variant 23-B, la seva cronologia és molt més àmplia i es data des de mitjans del s. II en endavant, arribant fins ben entrat en s. III d.C. (HAYES, 1972, pg. 45-48).

Contemporànies a aquesta forma, amb una cronologia tant o més àmplia i seguint una llugera evolució quasi imperceptible en les formes, dimensions i acabats, apareixen les tapadores i les cassoles de ceràmica africana de vora afumada i pàtina cendrosa (Fig. LXXXIX, 6 a 8). Són les formes Hayes 196 i 197 i altres cassoles més o menys fondes corresponents a les formes Hayes 194 i 198 i es poden datar "grosso modo" entre la primera meitat del s. II fins a mitjans i segona meitat del s. III d.C., Únicament la forma 198 sembla més antiga, atès que apareix en un conjunt funerari d'Empúries de mitjans del s. I d.C. (HAYES, 1972, pg. 210)

Per acabar citarem només alguns fragments de les formes Hayes 27 i Hayes 33; la primera datada entre el 160-220 i la segona corresponent als anys 200-250 d.C. (HAYES, 1972, pg.51-55). I a part dels pocs fragments d'aquests plats, només resta comentar la presència d'alguns bocins corresponents a una olleta de la forma Hayes 140-B, amb una cronologia força concreta, des de la fi del s. II fins als inicis del s. III d.C. i un coll de barralet de la forma Hayes 147, amb una cronologia més reculada.

Quant a la producció anomenada Clara C, més tardana que les anteriors i, en aquest cas, corresponent a un moment en que la vil·la estava a punt d'abandonar-se, a les escombreres del sector I només en varen aparèixer 5 fragments (dues vores i tres bases), corresponents a la forma més típica i corrent de la producció, la Hayes 50 (Fig. LXXXIX, 5). Es tracta d'uns plats de grans dimensions, de parets molt fines i fabricats amb una pasa fina i molt ben depurada, recoberts d'un vernís ataronjat i de bona qualitat. Els nostres exemplars pertanyen a la variant A, que hom ha datat entre el 230/240 fins el 325 d.C. (HAYES, 1972, pg. 68-73).

Les llànties.- Al llarg de tres campanyes d'excavacions s'han recollit només 46 bocins de llàntia, quasi tots ells pertanyents a llànties de disc, excepte un fragment d'una llàntia de canal i alguns esquerdissos de llànties de volutes. Els més representatius són els que reproduïm a les làmines 87 i 92 (núm. 8 i núms. 7 a 11 respectivament). La resta de fragments tenen poca entitat i a vegades és difícil identificar-los o relacionar-los amb una forma concreta.

Remarcarem pel seu interès els reproduïts a la Fig. XCII, tres d'ells amb decoració en el disc i el darrer amb la marca de taller LMAD. L'exemplar més sencer, del qual s'en conserva la meitat, té el disc decorat amb un motiu que podem identificar com un senglar i que podem considerar de la segona meitat del s. I o començaments del s. II d.C.

La base amb la marca LMAD(iec) sembla correspondre a un exemplar de la forma Dressel 20. De fet, aquesta marca de fàbrica, que pertany a un taller de l'Àfrica Proconsular i que es documenta a tot el Mediterrani occidental, es troba quasi sempre en llànties d'aquella forma, encara que a vegades apareix en Dressel 28 (BALIL, 1968, pg. 171).

Pel que fa als dos altres fragments decorats, ens proporcionen ben poca informació. L'un d'ells sembla contenir una escena eròtica, força freqüent en aquest tipus d'atuellis; l'altre mostra una màscara de teatre semblant a les que inclou Hayes en el seu estudi de les làmpares del Royal Ontario Museum i que basant-se en la marca del seu exemplar li atribueix una data de la fi del s. I d.C. (HAYES, 1980, pg. 53-54, núm. 241).

Les àmfores. - Després de les ceràmiques comunes, les àmfores són els recipients dels que s'en troba major nombre de fragments, malgrat que la major part pertanyin al cos i sigui difícil relacionar-los amb una forma determinada. Efectivament, d'un total de 1403 fragments, només 60 corresponen a formes (vores, nanses i peus). Per tant, ens donen una informació molt limitada.

D'entre el conjunt de formes identificades sobresurten per la seva importància numèrica les que corresponen a les formes Dressel 2/4 i Dressel 20 i alguns fragments que es poden atribuir a la forma Dressel 1 Pascual 1 (Fig. LXXXVIII, 1 i 2 i Fig. XCV, 2). Les dues últimes van ser destinades al transport del vi de la Tarraconense i es van fabricar en el país. Especialment l'àmfora Pascual 1, es va fabricar i utilitzar durant l'època d'August i fins ben entrat el s. I de la nostra Era.

També constatem la presència d'àmfores Dressel 8 emporitanes, amb les que es relaciona la marca ANTH (Fig. XCV, 2). Probablement correspon a aquesta forma el fragment de llavi de la Fig. LXXXVIII (núm. 4).

La Dressel 2/4, fabricada també a la Tarraconense imitant els prototipus itàlics, apareix cap a la fi del s. I a.C. i perdura durant tot el segle següent. Conservant la forma general i les proporcions, els diferents individus presenten lleugeres variacions, especialment en el llavi, degudes al seu origen i fabricació en diversos tallers i zones del Principat. Recordem, per exemple, la seva presència al forn de Llafranch (NOLLA-CANES-ROCAS, 1982, pg. 147-184), o als forns de La Bomba (Vilacolum) i Rupià (NOLLA-CASAS, 1984, pg. 104-106 i 141-142).

Per acabar, citarem els pocs fragments de llavi de la forma Dressel 20/Beltran V c (Fig. LXXXVIII, 1 i 2). Són productes de la Bètica destinats expressament a la comercialització de l'oli d'aquella zona. La variant que documentem als **Tolegassos** es va començar a fabricar en època flavia i perdura durant quasi tot el s. II d.C. (BELTRAN, 1978, pg. 170).

Les ceràmiques comunes. - Com és normal a qualsevol jaciment d'època romana, el volum més alt de material ceràmic és el que correspon a les ceràmiques comunes. Dins aquesta definició, vertader calaix de sastre de l'Arqueologia, s'inclou el material que normalment no es pot classificar dins els grups de ceràmiques fines o tallers coneguts.

Les ceràmiques comunes es divideixen habitualment en dos grups: Oxidades i reduïdes. Les primeres són les peces (vasos, copes, gerres) cuites en foc oxidant, amb entrada d'oxigen a la cambra de cocció, i que presenten unes tonalitats clares, des del groc més pàl·lid fins el vermell fosc i amarronat. Són ceràmiques fines, normalment ben

depurades, a vegades recobertes amb engalbes groguenques, blanques o de color vinós i, en alguns casos, amb una excel·lent decoració. En general presenten un repertori de formes molt més àmpli que les ceràmiques fines, degut a la seva producció en tallers locals, la qual cosa facilita el sorgiment de formes noves i moltes varietats. Tot i això, un anàlisi acurat d'aquest material i l'estudi de grans grups a nivell comarcal permeten distingir diferents llocs de producció alhora que es comença a intuir una evolució en els diferents tipus i formes.

No comentarem, per tant, els diferents vasos que reproduïm a les làmines annexes. D'altra banda, tampoc tenim dades suficients ni un contexte estratigràfic prou adequat per intentar ara datar els fragments de ceràmica comuna de les escombreres del sector I. Altres indrets de la vil·la han proporcionat un millor repertori de formes que es poden relacionar directament amb altre material datable i dins un contexte estratigràfic i cronològic més tancat i limitat.

En el segon grup de ceràmiques comunes s'inclouen els vasos cuits en foc reductor i que es caracteritzen principalment per estar fabricats amb unes pastes grolleres, mal depurades, rugoses i de colors foscos degut a la cocció. Normalment només hi ha dos tipus de recipients, encara que cadascun d'ells pot presentar una gran varietat de formes, dimensions i proporcions. Però bàsicament trobem olles i plats (Fig. XCIII, 10 i 11; Fig. CIII, 9).

No cal dir que també es fabricaren peces de qualitat en ceràmica reduïda. De fet, els seus fragments són presents a qualsevol estrat. Però un examen acurat dels vasos mostra que no ténen res a veure amb el que genèricament s'anomena ceràmica grollera reduïda, sino que les argiles, les formes i les qualitats dels productes són més pròpis de la ceràmica oxidada que de la reduïda. De totes maneres, els fragments d'aquest tipus són pocs si els comparem numèricament amb els de la producció més grollera

~~EVIDÈNCIA D'UN RITUAL PECULIAR.~~

EINES I OBJECTES D'ÚS DOMÈSTIC.

Una vegada fet l'estudi detallat de la ceràmica de cadascun dels tres àmbits creiem convenient dedicar un breu comentari a un altre tipus de material arqueològic al que sovint es presta poca atenció, ja sigui per la manca de dades concretes sobre ell, per la seva pobresa o per ser difícil d'identificar o conèixer l'ús donat a cada peça. Ens referim als objectes metàl·lics, especialment a les eines agrícoles i altres estris d'ús domèstic fabricats, alguns, en os. En aquests cas molts d'ells s'han trobat en estrats ben diferenciats, sobretot a les escombreres, i es poden datar amb força precisió.

Tractant-se d'una vil·la agrícola és lògic trobar diversos objectes dels que s'utilitzaven normalment en el treball del camp i en les tasques que eren pròpies d'un establiment d'aquest tipus. Juntament amb aquestes eines, normalment de ferro, apareixen altres estris, alguns d'ús domèstic i altres d'utilitat variada o indeterminada.

Entre les eines d'ús específicament agrícola citarem un fragment de falç i una fulla de podall (falç arborària), així com una petita aixada semblant a un càvec, les quals ens indiquen, aquestes últimes, l'existència d'un conreu de fruiters i horticultura (Fig. LXV, 1, 5 i 6). Altres instruments tenen relació amb el conreu dels camps que envoltaven la vil·la, com és el cas de la falç que hem esmentat suara i el d'algunes pues de rascle de secció quadrada i punta plana (Fig. LV, 6). Finalment, dins aquest mateix conjunt podem incloure diversos objectes relacionats amb guarniments i ormeigs de tracció animal; normalment es tracta d'anelles, baules i unions de cadenes semblants, per no dir idèntics, als utilitzats per la pagesia catalana fins fa pocs anys (Fig. LXV, 3). Suposem que en aquest mateix grup podem incloure-hi força fragments de ferro difícils d'identificar i altres dels quals en desconeixem la finalitat.

En relació amb la ramaderia trobem dues esquelles de ferro de petites dimensions, semblants a altres que havíem trobat a la vil·la romana del Puig Rodó de Corçà (Baix Empordà), i que semblen indicar l'existència d'alguns caps de bestiar oví; suposició que es veu refermada per la troballa de *tegulae* amb petjades de xais fetes damunt l'argila fresca, fabricades amb tota seguretat a la mateixa vil·la i per les nombroses restes òssies trobades en diferents punts del jaciment, especialment a les escombreres i a la sitja (Fig. LXIV, 12 i LXV, 4).

En un altre conjunt en el qual podem incloure l'instrumental d'ús domèstic, trobem bastants fragments de fulles de ganivet, generalment mal conservades (Fig. LXIV, 14), pues i agulles, tant de ferro com de bronze i una fulla d'una petita daga o punyal molt ben forjada, amb restes d'un mànec d'os (Fig. LXIV, 4), així com un compàs més aviat relacionat amb un treball de tipus artesanal (Fig. XLIX, 12), objecte del qual només n'hem trobat un paral·lel procedent de la ciutat d'*Antigonea*, a Albània (BUDINA, 1986, pg. 70).

Pel que fa referència a aquells objectes que formaven part o estaven en relació amb els elements constructius de l'edifici, además de nombrosos claus de totes dimensions, procedents tant del vigam que sostenia la teulada com de portes o mobles, tenim un parell de baldes de ferro per tancar porticons i finestres i la placa del pany d'una porta juntament amb dues claus de ferro i una tercera de bronze força ben conservades (Fig. LXIV, 5, 9 i 13).

Un darrer lot d'objectes, la major part trobats a les escombreres, tenien una utilitat decorativa i altres poden ser considerats com objectes de tocador i de bon ús. Els objectes decoratius pertanyen normalment a mobles els uns, i altres, a atuells de bronze o ferro. Entre els primers cal citar alguns tubs d'os amb forats, utilitzats com a xarneres d'armaris o cofres, que es troben habitualment en els jaciments d'època romana i que a vegades han estat considerats com a plaques de revestiments, flautes o mànegs (OSTIA IV, pg. 393, GUZZO, 1970, pg. 64), però que en realitat són, tal com deiem abans, xarneres de petites portes de cofres i mobles (FRERE, 1972, pg. 49, TOMMASO-FAMA, 1985, pg. 50-58). Quant als objectes de bronze, citarem alguns aplics decorats en forma de fulles corresponents als peus o nanses d'olles i peroles (Fig. LXV, 8).

Els objectes que anomenem de tocador són majoritàriament agulles d'os i de bronze de tipologia diversa. Tant unes com les altres són de dos tipus; les agulles de cap per al cabell, a vegades decorades, i les agulles de cosir, amb un, dos o tres forats a l'extrem (Fig.). D'aquestes agulles s'en van trobar més d'una cinquantena a les escombreres del sector 2, concretament a l'estrat 2004, datat entre el darrer quart del s. II d.C. i la primera meitat del s. III.

Uns altres estris procedents del mateix estrat són els mànegs de mirall fabricats en os i amb incrustacions de bronze o ferro (Fig. L, 1 i 3). Aquest últim, que considerem com un màneg de mirall, decorat amb incrustacions de bronze, és molt semblant --idèntic pel que fa a la decoració-- al publicat per Famà l'any 1985, encara que aquesta autora, al no tenir complet el seu, el considera un aplic decoratiu d'un moble (TOMMASO-FAMA, 1985, pg. 54). S'ha constatat la seva existència en diversos jaciments d'època grega, romana i bizantina (GUARDUCCI, 1978, pg. 327).

També trobem fragments de fibules i passadors de bronze datats a la mateixa època que els anteriors segons el contexte en el que apareixen a Viladamat i un últim objecte considerat a vegades com una cullereta per al perfume i que en realitat és un instrument de cirurgia (Fig. XLVIII, 14), semblant al trobat a Settefinestre en un context del s. III d.C. i més tardà (FAMA, 1985, pg. 233-239). A aquesta llista caldrà afegir finalment un conjunt de perles de collaret de pasta de vidre i fitxes, botons i petits objectes d'os treballat que deurien ser utilitzats en alguna mena de joc (Fig. , 6 i fig. 4 i 5). D'aquests objectes en trobem alguns paral·lels idèntics als nostres a la vil·la de Settefinestre, en un contexte tardà (FAMA, 1985, pg. 58), i a les necròpolis d'Empúries en un contexte de començaments del s. II d.C. (ALMAGRO, 1955, p. 206).

LA SITJA 2060.

A l'extrem del pati que hem inclòs en el sector 2 del jaciment, vora les dues columnes de planta quadrada relacionades amb l'edifici núm. 2, va aparèixer una sitja de grans dimensions (3 m. d'amplada i 3 m. de profunditat), la qual es va excavar completament durant la campanya de 1988. És, amb tota seguretat, la troballa més interessant feta en aquella part del jaciment, atès que es tracta d'un àmbit tancat que, d'una banda, proporciona una cronologia molt precisa i de l'altra, ens dóna informació sobre aspectes poc coneguts del jaciment, especialment en allò que fa referència a les preexistències d'època republicana, documentant-nos tant una ocupació del lloc com la presència a l'indret d'un primer edifici anterior a tots els que fins ara hem posat al descobert.

La sitja, probablement pre-romana, es va colgar en dos moments diferents. La primera obliteració va tenir lloc cap al canvi d'Era, amb materials que proporcionen una cronologia molt precisa i que es situen, tal com veurem més endavant, entre l'any 20/15 a.C. i el 1/10 d.C. A part d'un gran conjunt de ceràmica, varen aparèixer nombroses restes de macrofauna, especialment de bòvids, cèrvol, porc, ovi-càprids i èquids, així com força restes d'avifauna i rosegadors; aquests últims introduïts probablement amb posterioritat al colgament de la sitja, mentre que els primers hi van ser abocats intencionadament juntament amb la resta de material ceràmic (alguns d'ells tenien senyals d'haver estat tallats).

També va aparèixer un elevat nombre de restes malacològiques; centenars de petxines de set o vuit espècies diferents, que s'estudien en un annex a part, es barrejaven amb el material del segon i tercer estrat de la sitja (ambdós contemporanis entre ells i amb l'estrat més profund).

Segons sembla, cap a la primera meitat avançada del s. II d.C. el farcit de la sitja havia anat cedint per la compressió de la terra i l'acció de l'humitat del seu interior, produint-se un sot que deuria molestar i fer fins a cert punt perillós el trànsit per aquella part del pati. En aquest moment es va tornar a farcir la part superior del forat, deixant-lo al nivell del sòl del pati.

Resumint doncs l'estratigrafia de la sitja 2060, trobem que el primer estrat, el més modern, correspon a la primera meitat avançada del s. II d.C. (U.E. 2061). El segon, tercer i quart estrat (U.E. 2062, 2063 i 2068, respectivament), són contemporanis entre ells, atès que fragments de ceràmica del 2062 casen amb altres trobats al 2063 i al 2068. La única diferència la trobem en la textura, color i composició de la terra, a vegades més sorrenca o més cendrosa, però amb els mateixos fragments de ceràmica i tipus de material.

Però encara que cronològicament els estrats més antics siguin contemporanis, es detecta un curt interval (potser només qüestió de dies o d'hores), en el procés d'obliteració de la sitja. Efectivament, si examinem la planta de l'estrat més profund (Fig. LXVI), veurem que és un estrat uniforme, quasi pla, format per un munt de *tegulae* i ossos, que

delimiten la part superior de la U.E. 1068. Una vegada abocades aquestes escombraries, es van colgar ràpidament amb terres diverses d'escombreres, formant les unitats estratigràfiques 2063 i 2062.

ELEMENTS ARQUITECTONICS I DECORATIUS.

Dins aquest conjunt, potser massa indefinit, incloïm diverses restes arquitectòniques, els estucs pintats i diferents elements lapidis procedents de paviments, tots ells trobats fora de contexte.

Les restes arquitectòniques que prenem en consideració són ben poques, atès que només citarem aquelles que poden tenir un interès especial, deixant de banda altres elements que no tenen cap significació per tractar-se tan sols d'elements constructius (*tegulae*, bipedals, etc.). Les que ens interessen d'una manera especial són els fragments de columnes tallades en pedra calissa d'Empúries o en altres tipus de pedra local, així com algunes motlures i cornises del mateix material.

Un dels fragments més ben conservats i de millor qualitat va aparèixer dins la sitja 2060. Es tracta d'un basament de columna de pedra calissa de la zona d'Empúries que deuria pertànyer a un edifici d'època republicana, atès que la sitja, estudiada en el capítol anterior, va ser colgada cap a la fi del s. I a.C.

Un segon fragment de tambor de columna es va trobar dins el pou descobert l'any 1988. Pel seu diàmetre sembla que procedeix del porticat de l'edifici del sector 1. El fet de trobar-se a l'estrat d'obliteració i farcit del pou, que de manera provisional podem datar a finals del s. II o començaments del s. III d.C., data que coincideix amb la de la construcció de les estructures de la fase III, ens fa pensar que la remodelació d'aquell edifici i la desaparició del porticat, de la qual ja n'havíem parlat en un apartat anterior, va tenir lloc en aquest moment.

Els altres elements, motlures i plaques de marbre, pissarra o pedra calcàrea, estan més relacionats amb els paviments i decoració interior de l'edifici destinat a vivenda, el qual deu estar situat a la meitat nord del jaciment, encara no excavada. Possiblement també procedeix del mateix lloc un fragment de cornisa amb motlura trobada dins el pou, així com les restes de revestiments de murs pintats i algunes plaques de pedra que analitzarem seguidament.

Per primera vegada en una vil·la de la zona hem pogut constatar l'existència d'una decoració pintada que presenta una gran solidesa i al mateix temps una extrema simplicitat pel que fa als motius decoratius. Malauradament els estucs trobats durant les dues últimes campanyes d'excavació no estaven *in situ* dins les habitacions i àmbits dels que procedien originàriament, sino abocats en els estrats de farcit, tant en el sector 1 com en el 2 i a la sitja. Per tant, ignorem de quines cambres provenen. De tota manera, tenint en compte les seves característiques, gruix i qualitat, podem imaginar que pertanyien a dues peces diferents.

Els del sector 1, acumulats a l'exterior del mur que tanca la vil·la pel sud, tenen un gruix d'entre 5 i 8 cm, i la seva decoració es compon de grans panells de color groc i vermell mangre, sense cap resta d'altres motius decoratius.

Pel contrari, amb els nombrosos fragments apareguts en el sector 2 es pot reconstruir, malgrat que parcialment, la decoració d'alguns murs, però ignorem -i no ens cansarem de repetir-ho- a quines habitacions pertanyien i la disposició exacta dels diferents camps de colors a cada mur.

En tot cas, es constata que la part superior de les cambres estava ornada amb una falsa motllura formada per una combinació de vert, vermell, negre i blau egipci i enmarcava diferents panells vermells mangres i negres, negres i grocs o vermells i ocres. Aquests mateixos panells estaven limitats a la part inferior dels murs per línies successives de colors blau egipci, blanc, groc, mangre i una faixa d'uns 50 cm. d'alçada de color blanc amb esquitxos d'altres colors en un intent poc assolit d'imitar el marbre.

En els camps vermells i sobretot en els grocs, es veuen restes de decoració vegetal de color vert i vermell representant probablement fulles i fruits de cicerers. En els panells de color negre la decoració es compon de ratlles blanques o vermelles de les que no n'hem pogut determinar el sentit exacte, encara que també podria tractar-se de motius vegetals. (Fig.).

Alguns trets ens indiquen que es tracta d'una pintura de luxe procedent de la part de la vil·la destinada a vivenda del propietari o del *villicus*. La solidesa de la base de morter que sostenia les pintures, de 2 cm. de gruix en el cas del sector 2, així com els colors emprats, amb pigments de gran qualitat, cars i importats de lluny (és el cas del vermell mangre, fabricat a partir del mineral de mercuri, i del blau egipci), ens mostren en aquest aspecte un propietari d'una certa puixança econòmica i exigent quant a la qualitat. Això mateix es veu reflectit en les restes de paviment que estudiarem més endavant. Pocs propietaris es podien permetre el luxe d'utilitzar marbres de Xemtú, Carrara o Portasanta per decorar els seus habitatges.

Finalment cal dir que per datar les pintures no tenim suficients elements que ens puguin ajudar. En tot cas, el fet de trobar un bon lot d'estucs dins la sitja 2060, obliterateda cap a la fi del s. I a.C., idèntics als trobats en els estrats de farcit de la depressió del sector 2 -aquests últims en un contexte de la 1ª meitat del s. I d.C.-, indica la seva procedència comuna i una cronologia que cal situar almenys dins el s. I a.C. Per tant, haurem de deduir que formen part de la decoració mural d'un edifici amb arrels en època republicana, anterior als que hem posat al descobert i que s'inscriu a la fase que en un apartat anterior hem anomenat com a "precedents" o fase 0.

LES MONEDES.

El conjunt de monedes trobades a la vil·la és relativament nombrós si tenim en compte les característiques del jaciment i la mala conservació dels estrats d'algún sector. Tot i això, durant les sis campanyes d'excavacions s'en van trobar 40, además d'un petit lot de dotze monedes trobades per un excavador clandestí que va recórrer tota la finca amb un detector de metalls. Del lot que aquesta persona pogués haber trobat amb el detector, varem recuperar-ne les dotze que ja citàvem, totes elles en molt mal estat i quasi il·legibles, la qual cosa ens fa suposar que en el jaciment en va trobar més i en millor estat, que deurien passar a engruixir alguna col·lecció particular. Les monedes d'aquest darrer conjunt les incluíem entre les trobades a l'estrat superficial, però no s'assenyalen a la planta general de la vil·la, ja que, lògicament, ignorem el lloc exacte de la seva aparició. D'altra banda, tan sols dues o tres són identificables i poden ser estudiades; la resta són irreconeixibles.

Abans de passar a la descripció del conjunt numismàtic, potser fóra interessant fer un breu comentari sobre els punts del jaciment on es concentraven i sobre la gran diversitat de monedes des del punt de vista cronològic.

Al començament hem dit que el nombre de monedes és relativament alt. Potser hauríem de rectificar per dir que el lot de monedes recuperades a la vil·la és realment nombrós. Sorpren veure amb quina facilitat eren perdudes les monedes en aquell assentament agrícola. Sorpren també constatar que únicament trobem monedes, siguin de l'època que siguin, dins les habitacions, però quasi mai fora la vil·la, a les escombreres o fora els dos edificis que hem identificat fins ara. Tampoc en cap dels patis interiors n'han aparegut, exceptuant les tres trobades vora un dels basaments de columna durant la darrera campanya.

La zona on són més nombroses és la situada a l'extrem Est del jaciment, a ran del mur 2003, a l'habitació B-1 i a l'espai situat al nord de la canalització. A l'habitació B-1 s'en van trobar 8, comptant-hi les de l'estrat superficial. D'aquestes vuit monedes, sis van aparèixer a ran del mur 2003; les altres dues corresponen a l'estrat superficial.

Les sis primeres pertanyen totes a la segona meitat del s. II d.C. Les més antigues són les d'*Antoninus Pius* i *Faustina*, encunyades entre el 140 i el 144 d.C. (núms. 8, 9, 11 i 12); una és de *Commodus* (181-182 d.C.), (núm. 10), i una de *Tetricus* (núm. 2). Una altra moneda d'Antoni va aparèixer al nord de les primeres, en un estrat contemporani (núm. 31).

Tenint en compte la cronologia d'aquestes monedes i el fet ja conegut de la seva prolongada circulació i examinant la resta de material arqueològic de l'estrat podem arribar a la conclusió que la data de construcció de les estructures del que hem anomenat 2ª fase de la vil·la

cal situar-la entre el darrer quart del s. II d.C. i els primers anys del s. III.

Però al costat d'aquestes monedes que podem incloure entre les més modernes del jaciment, en el mateix àmbit en trobem de les més antigues, corresponents als segles II i I a.C. i a la primera meitat del s. I d.C.

Si la seva indentificació és correcta, la més antiga és un as romà que en el seu anvers presenta el cap de *Janus* i al revers la proa d'una nau. Degut al seu desgast, desconeixem si procedeix de la ceca de Roma - en aquest cas podríem datar-la en el s. II a.C.- (AQUILUE i altres, 1984, pàg. 485, núm. 1), o si és un as pompejà del s. I a.C., tot i que ens decantem per aquesta última possibilitat. (núm. 32 del nostre inventari).

Una altre moneda d'època republicana (núm. 6), és un as ibèric d'**UNTIKESKEN**, corresponent a la sèrie 12 de Villaronga i datable a la segona meitat del s. II a.C. (VILLARONGA, 1979, pàg. 212). Un segon As d'**UNTIKESKEN**, igual que l'anterior, es va trobar al fons de la sitja (núm. 40).

En cap altra zona s'ha trobat una concentració de monedes com en aquestes habitacions. Normalment n'apareixen una o dues a cada peça, però no poden tenir-se massa en compte a l'hora d'establir o confirmar les cronologies dels respectius estrats, ja que presenten una diversitat massa alta, amb cronologies compreses entre la primera meitat del s. II a.C. i finals del s. III d.C. En tot cas, constitueixen un ample repertori numismàtic en el qual veiem representada tota la vida del jaciment.

Inventari.

- 1.- Procedència: 3vt-1002, 1985.
Tipus: As.
Pes: 28'20 gr. Diàmetre: 32 mm.
Anvers: Bust de perfil dret, amb corona de llor,
IMP CAES M AVREL ANTONINVS AVG P M
Revers: La Salut davant un altar rodó i una serp.
(saluti augustor tr, p, XVI cos III) S C
Cronologia: 161-162 d.C.
- 2.- Procedència: 3vt-2001, 1985.
Tipus: Antoninià.
Pes: 3'300 gr. Diàmetre: 19'5 mm.
Anvers: Bust de perfil de l'emperador amb corona radiada,
IMP C TETRICVS P F AVG
Revers: Soldat amb llança,
VIRTVS AVG.
Cronologia: Tetricus II (270-274).
- 3.- Procedència: 3vt-2001, 1985.
Tipus: Denari.
Pes: 2'92 gr. Diàmetre: 17 mm.
Anvers: Bust de perfil dret de l'emperador,
IMP CAES VESPASIANVS AVG.
Revers: Fortuna amb cornucòpia,
(cos iter) FORD RED.
Cronologia: Vespasià, 69-70 d.C.
- 4.- Procedència: 3vt-2001, 1985.
Tipus: As.
Pes: 19'180 gr. Diàmetre: 29 mm.
Anvers: Bust de perfil dret de l'emperador, amb corona de llor,
SEPTIM SEVER.
Revers: *Bacchus* amb llança i una pantera.
..... S C
Cronologia: Sèptim Sever, 193-194 d.C.
- 5.- Procedència: 3vt-2001, 1985.
Tipus: Divisor de bronze.
Pes: 0'620 gr. Diàmetre: 12 mm.
Anvers: Bust de l'emperador, amb casc rodó de cimera i ceptre,
CONSTANTINVS AVG.
Revers: Victòria alada, amb escut i llança.
Cronologia: Probable Constantí II, 337 d.C. aprox.
- 6.- Procedència: 3vt-2007, 1985.
Tipus: As.
Pes: 18'520 gr. Diàmetre: 31 mm.
Anvers: Pal·les amb casc.
Revers: Pegàs amb el símbol de proa al davant i amb la Nike al
damunt, UNTIKESKEN amb caràcters ibèrics.
Cronologia: Sèrie 12 de Villaronga, 2a meitat del s. II a.C., entorn

el 143 a.C. (VILLARONGA, 1979, pàg. 212).

- 7.- Procedència: 3vt-2007, 1985.
Tipus: As,
Pes: 6'440 gr. Diàmetre: 25 mm,
Moneda difícil d'identificar; quasi il·legible i amb un forat en un
extrem per utilitzar-la com a medalla,
Cronologia: Probable Claudi I.
- 8.- Procedència: 3vt-2008, 1985.
Tipus: Denari,
Pes: 3'42 gr. Diàmetre: 17 mm,
Anvers: Bust femení amb perfil dret,
DIVA FAVSTINA,
Revers: Pietat davant un altar rodó i una serp,
AVGVSTA,
Cronologia: 141 d.C.
- 9.- Procedència: 3vt-2008, 1985.
Tipus: As,
Pes: 8'4 gr. Diàmetre: 23 mm,
Difícil d'identificar, Probablement pertany a Antoni (140-144 d.C.)
- 10.-Procedència: 3vt-2008, 1985.
Tipus: As,
Pes: 19'590 gr. Diàmetre: 28 mm,
Anvers: Bust de perfil a la dreta, amb corona de llor,
M COMMODVS ANTONINVS AVG,
Revers: Jupiter assegut davant un altar rodó i una serp,
(iuppiter conservator) S C,
Cronologia: 181-182 d.C.
- 11.-Procedència: 3vt-2009, 1985.
Tipus: As,
Pes: 9'69 gr. Diàmetre: 24 mm,
Anvers: Bust de perfil de l'emperador, amb corona de llor,
(antoninus aug pi)VS P P TR P COS III,
Revers: Janus amb casc, escut i llança,
..... S C
Cronologia: 140-144 d.C.
- 12.-Procedència: 3vt-2009, 1985.
Tipus: As,
Pes: 9'950 gr. Diàmetre: 24/25 mm,
Anvers: Bust de perfil dret de l'emperador, amb corona de llor,
(antoninus aug pi)VS P P TR P COS III
Revers: Fortuna amb cornucòpia,
..... S C
Cronologia: 140-144 d.C.
- 13.-Procedència: vt-1006, 1983.
Tipus: Antoninià,
Pes: 2'30 gr. Diàmetre: 20 mm,
Anvers: Bust amb perfil dret de l'emperador, amb corona radiada,

- GALIENVS AVG,
 Revers; Pax Augusta amb una palma,
 PAX AVG,
 Cronologia; Gal·liè, 253-268 d.C.
- 14.-Procedència; vt-1010, 1983,
 Tipus; Antoninià,
 Pes; 1'88 gr. Diàmetre; 16 mm,
 Anvers; Probable *CONSTANTIVS P F AVG*
 Revers; FEL TEMP REPARATIO
 Cronologia; Entorn el 337 d.C.
- 15.-Procedència; vt-1019, 1983,
 Tipus; Semis ibèric,
 Pes; 8'94 gr. Diàmetre; 22 mm,
 Anvers; Cap de perfil dret, amb dos dofins,
 Revers; Genet amb llança,
 SEKAISA, amb caràcters ibèrics,
 Cronologia; Primera meitat del s. II a.C.
- 16.-Procedència; vt-1019, 1983,
 Tipus; As d'Empúries,
 Pes; 8'12 gr. Diàmetre; 26 mm,
 Anvers; Pal·les amb casc rodó,
 Revers; Pegàs amb la laurea al damunt,
 EMPORIT,
 Cronologia; 2a meitat del s. I a.C.
- 17.-Procedència; vt-1015, 1983,
 Tipus; As,
 Pes; 7'34 gr. Diàmetre; 27 mm,
 Anvers; Bust amb perfil dret, Il·legible,
 Revers; Il·legible,
 Cronologia; Probable Claudi I.
- 18.-Procedència; 2vt-1014, 1984,
 Tipus; As,
 Pes; 12'02 gr. Diàmetre; 27'5 mm,
 Anvers; Pal·les amb casc rodó, amb la Q (Questor) a sota,
 Q, C.N.C, G.R, L.C.F.A,
 Revers; Pegàs amb la laurea al damunt,
 EMPOR,
 Cronologia; Serie 24, Entre el 27 a.C, i el canvi d'Era.
- 19.-Procedència; 2vt-1010, 1984,
 Tipus; Semis,
 Pes; 4'62 gr. Diàmetre; 20 mm,
 Anvers; Cap d'Heracles amb casc de pell de lleó,
 Revers; Proa de nau,
 Q.M.E. ROMA,
 Cronologia; 1a meitat del s. II a.C.
- 20.-Procedència; vt-1010, 1983,
 Tipus; Antoninià,

- Pes: 3'14 gr. Diàmetre: 21 mm,
 Anvers: Bust de l'emperador de perfil dret, amb corona radiada,
 DIVO CLAVDIO,
 Revers: Altar,
 CONSECRATIO,
 Cronologia: 270 d.C, Probablement de la ceca de Roma.
- 21.-Procedència: 2vt-1022, 1984,
 Tipus: As,
 Pes: 10'12 gr. Diàmetre: 27 mm,
 Anvers: Pal·les amb casc rodó encunyat amb línies senzilles,
 Revers: Pegàs, EMPORIT,
 Cronologia: Mitjans del s. I a.C. (VILLARONGA, 1979, pàg. 248).
- 22.-Procedència: 2vt-1022, 1984,
 Tipus: As,
 Pes: 15'40 gr. Diàmetre: 27 mm,
 Anvers: Bust de perfil dret de l'emperador, amb corona de llor,
 IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG,
 Revers: Pax Augusta amb una branca i ceptre,
 PAX AVG S C
 Cronologia: 253 d.C.
- 23.-Procedència: 2vt-1028, 1984,
 Tipus: Antoninià,
 Pes: 5'29 gr. Diàmetre: 22 mm,
 Anvers: Il·legible,
 Revers: S C
 Cronologia: Probable Marc Aureli (161-162 d.C.).
- 24.-Procedència: 4vt-1037, 1986,
 Tipus: Antoninià,
 Pes: 2'78 gr. Diàmetre: 17'5 mm,
 Anvers: Bust de perfil dret amb corona radiada, Il·legible,
 Revers: Aequitas amb una balança i una cornucòpia,
 AEQVITAS AVG,
 Cronologia: Probable Gordià III, 238-240 d.C.
- 25.-Procedència: 4vt-2037, 1986,
 Tipus: Bronze,
 Pes: 3'05 gr. Diàmetre: 14 x 17 mm,
 Anvers: Àguila, Il·legible,
 Revers: ...CATVLLVS, S C
 Cronologia: Canvi d'Era (?)
- 26.-Procedència: 4vt-2037, 1986,
 Tipus: Sextant,
 Pes: 2'1 gr. Diàmetre: 14 mm,
 Anvers: Pal·les amb casc rodó,
 Revers: Pegàs amb la laurea al damunt, EM,
 Cronologia: 44-27 a.C.
- 27.-Procedència: 4vt-2033, 1986,
 Tipus: As,

- Pes: 21'36 gr. Diàmetre: 33 mm,
 Anvers: Bust de l'emperador amb perfil a la dreta,
AVG GERMA...
 Revers: Soldats que reten homenatge a l'emperador,
 Cronologia: Trajà, 104-115 aprox.
- 28.-Procedència: 4vt-2001, 1986,
 Tipus: Moneda catalana, Menut,
 Pes: 0'7 gr. Diàmetre: 15 mm,
 Anvers: Escut romboidal, Il,legible,
 Revers: Il,legible,
 Cronologia: Finals del s. XV,
- 29.-Procedència: 4vt-2001,
 Tipus: Antoninià,
 Pes: 3'26 gr. Diàmetre: 28/30 mm,
 Anvers: Bust de perfil dret, amb corona radiada,
 DIVO CLAVDIVS,
 Revers: Pax Augusta, Quasi il,legible,
 PAX AVG,
 Cronologia: Claudi II, 268-270 d.C,
- 30.-Procedència: 4vt-1048, 1986,
 Tipus: Semis,
 Pes: 11'50 gr. Diàmetre: 25 mm,
 Anvers: Pal,les amb casc rodó,
 UNTIKESKEN, amb caràcters ibèrics,
 Revers: Auroc,
 ETERTER, amb caràcters ibèrics,
 Cronologia: 1ª meitat del s. II a.C,
- 31.-Procedència: 4vt-2054, 1986,
 Tipus: Antoninià,
 Pes: 8'38 gr. Diàmetre: 23 mm,
 Anvers: Bust amb perfil a la dreta,
 (antoninus) AVG TR P XXIII,
 Revers: Victòria alada,
 (vict) AVG COS III,
 Cronologia: 168-169 d.C,
- 32.-Procedència: 4vt-2054, 1986,
 Tipus: As,
 Pes: 23'36 gr. Diàmetre: 30 mm,
 Anvers: Janus bifront,
 Revers: Proa de nau, Al damunt porta dues lletres quasi esborrades,
 Cronologia: Probablement es tracta d'un as pompejà de la 2ª meitat
 del s. I a.C., tot i que podria ser anterior,
- 33.-Procedència: 4vt-2055, 1986,
 Pes: 1 gr. Diàmetre: 19 mm,
 Anvers: Bust amb perfil a la dreta,
 ... AVG,
 Revers: Fortuna (il,legible),
 Cronologia: Probable Constantí,

- 34.-Procedència: 4vt-1001, 1986,
 Pes: 8'7 gr. Diàmetre: 22 mm,
 Bronze ibèric,
 Il·legible.
- 35.-Procedència: 5vt-1001, 1987,
 Tipus: Antoninià,
 Pes: 2'2 gr. Diàmetre: 17 mm,
 Anvers: Bust de l'emperador amb corona radiada,
 DIVO CLAVDIO
 Revers: Àguila,
 CONSECRATIO,
 Cronologia: Claudi II, 268-270 d.C.
- 36.-Procedència: 5vt-1001, 1987,
 Pes: 11'150 gr. Diàmetre: 21 mm,
 Anvers: Bust femení amb perfil a la dreta, Il·legible,
 Revers: Fortuna amb cornucòpia, Il·legible,
 Cronologia: Crispina(?), 180-183,
- 37.-Procedència: 6vt-2001, 1988,
 Pes: 1'1 gr. Diàmetre: 15 mm,
 Anvers: Bust amb perfil a la dreta,
 ...TIVS...
 Revers: (iovis co)NSERVATORI,
 Cronologia: Constantí I r. (per Constans), 330-333 d.C.
- 38.-Procedència: 6vt-1001, 1988,
 Tipus: Antoninià,
 Pes: 2 gr. Diàmetre: 17 mm,
 Anvers: Bust amb perfil a la dreta i corona radiada,
 IMP C TETRICVS,
 Revers: PES,
 Cronologia: 270-274 d. C.
- 39.-Procedència: 6vt-1001, 1988,
 Tipus: Antoninià,
 Pes: 3'150 gr. Diàmetre: 20 mm,
 Anvers: Quasi esborrat,
 GALIENVS AVG,
 Revers: VIRTVS AVG,
 Cronologia: 253-268 d.C.
- 40.-Procedència: 6vt-2068, 1988,
 Tipus: As ibèric,
 Pes: 10'200 gr. Diàmetre: 28 mm,
 Anvers: Pal·les
 Revers: Pegàs, UNTIKESKEN, en caràcters ibèrics,
 Cronologia: 28 meitat s. II a.C.
- 41.-Procedència: 6vt-2001-b, 1988,
 Tipus: Antoninià,
 Pes: 10'35 gr. Diàmetre: 25 mm,

Moneda il·legible, Esborrada i amb un forat central.

42.-Procedència: 6vt-2080, 1988.

Tipus: As d'Empúries partit per la meitat.

Pes: 3'95 gr. Diàmetre: 26 mm.

Anvers: Cap de Pal·les

Revers: Pegàs, Il·legible.

Cronologia: Canvi d'Era o primera meitat del s. I d.C.

A) Tipus: As d'Empúries partit per la meitat.

Pes: 5'79 gr. Diàmetre: 28 mm.

Anvers: Pal·les (Part superior).

Revers: Pegàs; (meitat inferior), EMPORIT (molt esborrat).

Cronologia: Canvi d'Era, 1ª meitat s. I d.C.

B) Tipus: As d'Empúries partit per la meitat.

Pes: 4'63 gr. Diàmetre: 27 mm.

Anvers: Pal·les (part posterior), Dofi sobreencunyat.

Revers: Pegàs (meitat inferior), EMPOR.

Cronologia: Canvi d'Era, 1ª meitat del s. I d.C.

C) Tipus: Antoninià.

Pes: 1'67 gr. Diàmetre: 17 x 9 mm.

Anvers: Bust amb corona radiada, amb perfil a la dreta.

... NVS AVG.

Revers: Il·legible.

Cronologia: Gal·lià, 253-268 d.C.

D) Tipus: Semis ibèric (?).

Pes: 7'94 gr. Diàmetre: 22 mm.

Anvers: Cap masculí amb perfil a la dreta, molt esborrat.

Revers: Brau o cavall (molt esborrat).

Cronologia: Possible moneda ibèrica de mitjans del s. II a.C.

E) Pes: 5'94 gr. Diàmetre: 21 mm.

Anvers: Bust amb perfil a la dreta, Il·legible.

Probable (D N MAGNENTIVS P F AVG)

Revers: Victories alades sostenint un escut amb la inscripció

(Victoriae) DD NN AVG ET CAE, VOT V MULT X SV, Marca de ceca MSL

(Londres). La resta il·legible.

Cronologia: 350-353 d.C.

CONCLUSIONS.

Les investigacions arqueològiques portades a terme a Viladamat durant els darrers anys, la prospecció del territori i la elaboració de la seva carta arqueològica han permès conèixer el model d'implantació rural en època romana al rera país empordanès. La informació obtinguda mercès a l'excavació de dos jaciments concrets, possiblement els més significatius de la contrada, proporciona dades de primera mà per a l'estudi de la romanització de la comarca.

Considerem que els resultats obtinguts no s'han de limitar tan sols a la zona ocupada per les vil·les de l'Olivet d'en Pujol i els Tolegassos, sino que poden fer-se extensibles a tot el territori immediat a Empúries. Ens referim, naturalment, al territori apte per al conreu o explotació agrícola. L'existència a les comarques de Girona d'altres vil·les i jaciments amb precedents en època republicana demostra que l'Olivet d'en Pujol no és un cas aïllat d'assentament agrícola de tipus romà del s. II a.C., sino que és un jaciment més que s'inscriu dins un marc molt més àmpli en el que estarien compreses altres estacions, a vegades modestes i de dimensions reduïdes.

El gran canvi entre el món indígena i el món romà es detecta perfectament en aquest jaciment. També el trobem a la vil·la dels Tolegassos, de característiques diferents però amb les mateixes arrels i precedents. Malauradament aquests precedents només els podem documentar amb troballes aïllades de material arqueològic en punts diversos de l'excavació i sovint com a material residual. Però hem de tenir present que fins ara només s'ha posat al descobert la meitat del jaciment i que futures excavacions a la part més alta de la finca poden proporcionar-nos les dades que manquen per tal de documentar un primer establiment d'època republicana als Tolegassos.

La vil·la dels Tolegassos, que podríem qualificar de tipus mitjà, es caracteritza per la seva senzillesa quant a interpretació estructural i funcional. La seva planta respon a un model totalment romà i al desenvolupament d'un plànol pre-establert. Sembla que res es va deixar a l'atzar ni es va improvisar en la construcció dels edificis. Els constructors tenien molt clar abans de començar què es volia edificar i com s'havia d'edificar. Fins i tot les successives reformes i ampliacions de les fases II i III van respectar quasi íntegrament els grans edificis de la primera fase; és una prova de l'encert dels constructors de la vil·la inicial en escollir aquella estructura. No ha d'estranyar, doncs, que de les poques i malmeses restes de la vil·la s'en pugui treure tanta informació.

La vil·la, de concepció totalment romana, respon als mateixos esquemes que preconitzaven els tractadistes de l'època pel que fa a les explotacions agrícoles. No ha de sorprendre, per tant, que l'estructura, situació i entorn de les edificacions, especialment en la fase I, s'adaptin perfectament a les normes que trobem a l'obra de Columel·la, el qual reprèn l'estructura de vil·la rústega emprat en el món romà des de feia anys, adaptant-lo a la seva època.

Desconeixem l'extensió del terreny que depenia directament de la vil·la. No queden en el territori del seu entorn cap mena de restes que puguin arribar a indicar els límits dels camps de conreu, pastures o boscos que formaven part de l'explotació. Per tant, tot el que es podria dir sobre aquesta qüestió no seria altra cosa que especulacions. Només sabem que les vil·les ben documentades a la zona estan situades entre 3'5 i 4 km, l'una de l'altra.

En canvi, coneixem el tipus de conreu al que estaven dedicats els camps de l'entorn. L'anàlisi preliminar dels carbons i llavors trobats a la sitja i especialment al pou ens mostra la presència de raïm, olives, blat i ordi en el moment d'abandonar-se el recinte. Aquests productes del camp, que deuriem constituir la part principal de la dieta dels habitants dels **Tolegassos**, es troben acompanyats de gran quantitat d'espines i escates de peix i de restes malacològiques.

Suposem que l'estudi definitiu de les nombroses restes vegetals, carbons i fauna d'aquell àmbit, no tan sols permetrà completar el quadre de productes conreats o consumits a la vil·la, sinó que ajudarà a restituir la vegetació i el paisatge de la zona en època romana.

Tant l'**Olivet** d'en Pujol com els **Tolegassos** estan estretament relacionats amb la veïna ciutat d'Empúries. La construcció del magatzem coincideix amb la de la ciutat romana i fins i tot la construcció i abandó dels **Tolegassos** coincideix amb dos moments ben significatius de la ciutat assentada vora la vella colònia focea; especialment l'abandó definitiu, el qual es va produir en el mateix moment que el de bona part de la ciutat veïna.

No és un cas aïllat en el territori. Els sondetjos fets la tardor de 1987 a la vil·la del **Mas Gusó**, entre Albons i Bellicaire d'Empordà, van permetre constatar que aquesta segona vil·la, semblant a la dels **Tolegassos**, es va abandonar a la mateixa època (CASAS, 1988). Aparentment, doncs, la vida d'aquelles vil·les depenia d'Empúries. La ciutat deuria ser la sortida natural dels excedents agrícoles que produïen i una vegada desapareguda o reduïda la seva àrea a l'illot de Sant Martí d'Empúries, les vil·les veïnes, o almenys les dues que acabem de citar, no van saber o no van poder adaptar-se a la nova situació i van desaparèixer.

No està clar en aquest moment com va quedar el territori a partir del s. III d.C. i durant tota l'Antiguitat tardana. En aquesta època es detecta una puixança a la ciutat de Rhode, a l'altre extrem del golf, i podem pensar en un desplaçament dels centres d'influència de la zona. Però no sembla lògic que de manera sobtada i només per aquest motiu s'abandonin els camps i conreus del rera país emporità i la població es desplaci cap al nord o cap a l'interior. D'alguna manera es deuria continuar el conreu dels camps; però calen més excavacions i sondetjos a altres jaciments propers per poder entendre aquest període.

En el cas dels **Tolegassos**, i potser és una pista, tan sols trobem un àmbit que ens documenta la reocupació parcial del jaciment durant els segles IV-V d.C. Només l'estrat superior del farcit del pou que tantes vegades hem citat anteriorment, el qual ja havia estat obliterat i es

trobava fora d'ús des del s. III d.C., ens proporciona materials arqueològics tardans (T.S.Clara D i *lucente*). Suposem que futures campanyes d'excavació ens permetran conèixer l'extensió i importància d'aquesta reocupació del lloc, la qual no sembla, de moment, estar en relació amb cap altra de les estructures descobertes fins ara.

- ALICU, D. - NEMES, E.
1977. *Roman lamps from Sarmizegetusa*, B.A.R. Supplementary Series 18, Oxford, 1977.
- ALMAGRO, M.
1955. *Las necrópolis de Ampurias, II*, Barcelona, 1955.
- ALLAG, C. LE BOT, A.
1979. *La peinture murale gallo-romaine*, a ARCHEOLOGIA, núm. 132, Pág. 28-36, F.-Lès-Dijon, Juliol 1979.
- AMARE TAFALLA, M^a. T.
1988. *Lucernas romanas en Aragon*, Saragossa, 1988.
- AQUILUE, MAR, NOLLA, RUIZ DE AREULO, SANMARTI.
1984. *El fórum romà d'Empúries. (Excavacions de l'any 1982)*, Barcelona, 1984.
- BADIA I HOMS, J.
1981. *L'Arquitectura medieval de l'Empordà, Vol. II-B, Alt Empordà*, Girona, 1981.
- BALIL, A.
1982. *Estudios sobre lucernas romanas III*, a STUDIA ARCHAEOLOGICA 70, Valladolid, 1982.
- BALIL, A. OLIVA, M. RIPOLL, E.
1955. *Actividades arqueológicas en Cataluña durante los años 1952 y 1953 a Archivo Español de Arqueología*, XXVIII, pg. 166-174, Madrid, 1955
- BARBERA FARRAS, J.
1968. *La necrópolis ibérica de Cabrera de Mar*, a AMPURIAS XXX, p. 97-150 Barcelona, 1968.
1970. *La necrópolis ibérica de Cabrera de Mar (Excavación 1968-1969)*, a AMPURIAS 31-32, 1969-70, Pág. 169-189, Barcelona.
- BARBERA, J. MORRAL, E. SANMARTI, E.
1979. *La Peña del Moro de Sant Just Desvern (Barcelona)*, a *Quaderns de Treball*, Barcelona, 1979.
- BARBET, A.
1987. *Les peintures de la maison romaine*, a ARCHEOLOGIA, núm. 215, Pág. 24-31, F.-lès-Dijon, Juliol 1987.
- BELTRAN LLORIS, M.
1976. *Arqueología e Historia de las ciudades antiguas del Cabezo de Alcalá de Azaila (Teruel)*, Saragossa, 1976.
- BEMONT, C. i JACOB, J.P.
1986. *La terre sigillée gallo-romaine. Lieux de production du Haut Empire; implantations, produits, relations*, Paris, 1986.
- BENDALA GALAN, M.

- 1981, *Las religiones mistericas en la España Romana, a La religión romana en Hispania*, Pag. 285-299, Madrid, 1981.
- BOSC, E.
1981, *Dictionnaire Général de l'Archéologie et des antiquités chez les divers peuples*, Paris, 188, 2a ed, 1984.
- BOST, J.P. et alii.
1987, *BELLO IV, Les monnaies*, Publications de la Casa de Velazquez, Madrid, 1987.
- BUDINA, D.
1986, *Antigonea, puissante cité Epirote*, a *Dossiers Histoire & Archeologie*, 111, pg. 68-71, F.-les-Dijon, 1986.
- CALLENDER, M.H.
1965, *Roman Amphorae*, Oxford, 1965.
- CARANDINI, A.
Le terme del Nuotatore, scavo degli ambienti XVI e XXV, a OSTIA IV Studia Miscelanei, pg. 25 ss.
- CASAS I GENOVER, J.
1985, *Descoberta de dues sitges ibèriques a Saus (Alt Empordà)*, a *CYPSELA V*, p. 89-106, Girona, 1985.
1986, *Excavacions a la vil, la romana de Puig Rodón, (Corçà, Baix Empordà), Sector 1, 1981-1983*, a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Vol. XXVIII, pg. 73-89, Girona, 1986.
1986-b, *Excavacions a la vil, la romana de Puig Rodón, (Corçà)*, a *Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà*, Vol V, pg. 15-77 Sant Feliu de Guixols, 1986.
1988, *Exploracions i excavacions a la vil, la romana del Mas Gusó (Albons-Bellcaire) Baix Empordà*, a *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, Girona, 1988.
1988-b, *L'olivet d'en Fujol i Els Tolegassos*, a *Tribuna d'Arqueologia*, 1987-88, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, (en premsa).
- CAUSSA, J.
1964, *Vilademat*, a *Revista de Girona*, 27, p. 37-45, Girona, 1964.
- COLUMELA (Edició a càrreg d'A. Holgado Redondo)
1988, *De los trabajos del campo*, Madrid, 1988.
- FAMA, M.L.
1985, *Oggetti per scrittura, culto, toilette, ornamento, farmacia e gioco*, a *Settefinestre, Una villa schiavistica nell'Etruria romana*, Vol III, *La villa e i suoi reperti*, pg. 233-239, ANDREINA RICCI ed, Modena, 1985.

- FRERE, S.
1972. *Verulamium excavation I*, Oxford, 1972.
- GOETHERT-POLASCHEK, K.
1985. *Römische Lampen*, Mainz, 1985.
- GOUDINEAU, Ch.
1968. *La céramique Aretine lise*, École Française de Rome, Paris, 1968.
- GRANADOS, J.O. - MANERA, E.
1980. *Lucernas romanas de la Colonia Barcino, I; Lucernas procedentes de la plaza del Rey y Casa Pallarés (Excavaciones 1931-1935)*, a Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat, XVIII, Barcelona, 1980.
- HAYES, J.W.
1972. *Late roman pottery*, Londres, 1972.
1980. *Ancient lamps in the Royal Ontario Museum, I; Greek and roman clay lamps, A Catalogue*, Toronto, 1980.
- HERMET, Frédéric.
1935. *La Graufesenque (Condatomago), I, Vases sigillés - II, Graffites*, Paris 1934, Reimpr. Marsella, 1979.
- LAVOCAT, R.
1966. *Faunes et flores préhistoriques de l'Europe Occidentale, a Atlas de Préhistoire*, Vol. III, Paris, 1966.
- LOPEZ GETA, J.A. i RAMOS GONZALEZ, G.
1987. *Estudio hidrogeológico de los acuíferos de l'Empordà (Girona), Subsistemas 71,1, "Baix Fluvià-Muga", y 71,2, "Baix Ter"*, Instituto Geológico y Minero de España, Madrid, 1987.
- MACCABRUNI, C.
1987. *Ceramica romana con invetriatura al piombo, a Céramiques hellénistiques et romaines, II*, pg. 167-190, P.Lévêque et J.P. Morel editors, Paris 1987.
- MANA, J.M.
1974. *Sobre tipologia de las ánforas púnicas*, a *Información Arqueológica*, 14, Barcelona, 1974.
- MARABINI, M.F.
1973. *The roman thin walled pottery from Cosa, (1948-1954)*, M.A.R.R., XXXII, Roma, 1973.
- MARTIN ORTEGA, A.
1978. *La ceràmica decorada amb pintura blanca de les comarques costeres del N.E. de Catalunya*, a CYPSELA, II, p. 145-160, Girona, 1978.
- MATTINGLY, H. SYDENHAM, E. et alii.
1972. *The roman imperial coinage*, Londres, 1926, 3^a ed, 1972.
- MAYET, F.

- 1975, *Les céramiques à parois fines dans la Péninsule Ibérique*, C.N.R.S., Paris, 1975.
- 1980, *Les céramiques à parois fines; état de la question*, a *Céramiques Hellénistiques et romaines I*, Pag. 201-229, Paris, 1980.
- MOREL J.P.,
1981, *Céramique campanienne, Les formes*, Ecole Française de Rome, 1981.
- MUSETEANU, C, et alii,
1980, *Lampes à estampille de Durostorum*, a *DACIA XXIV*, p. 283-305, Bucarest, 1980.
- NIETO PRIETO, F.J.,
1986, *El pecio de Culip IV; Observaciones sobre la organización de los talleres de Terra Sigillata de la Graufesenque*, a *ARCHAEO NAUTICA 6* C.N.R.S., Paris, 1986.
- NOLLA I BRUFAU, J.M.,
1978, *Una producció característica, Les àmfores DB*, a *CYPSELA II*, p. 201-230, Girona, 1978.
- 1981, *La ceràmica d'engalba blanca, Una nova aportació a l'estudi del període baix-republicà (segles II-I a.C.) al nord-est del Principat*, A *ESTUDI GENERAL*, p. 51-62, Girona, 1981.
- 1987, *Una nova àmfora catalana; La Tarraconense I*, a *El vi a l'Antiguitat. I Col·loqui d'Arqueologia romana*, p.217-224, Badalona, 1987.
- 1988, *Gerunda; Dels orígens a la fi del món antic*, a *FONAMENTS 7*, Barcelona, 1988.
- NOLLA BRUFRAU, J.M. - CASAS I GENDOVER, J.,
1984, *Carta Arqueològica de les Comarques de Girona, El poblament d'època romana al N.E. de Catalunya*, Girona, 1984.
- 1987, *Els inicis de la romanització al rerapais emporità, Algunes dades a Jornades d'Història de l'Empordà homenatge a J. Fella i Forgas*, p. 99-120, Girona, 1987.
- FALLI BUXO, L.,
1972, *Estratigrafia del Paleogeno del Empordà y zonas limitrofes*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1972.
- PERICOT, L, OLIVA, M.,
1952, *Actividades de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona, en 1952*, a *Anales del Instituto de Estudios Gerundenses*, VII, pg. 355-364, Girona, 1952.
- PUIG, F, LAZARO, P.,
1986, *Les excavacions a l'Antic Portal de Magdalena; noves dades sobre l'urbanisme antic de la ciutat de Lleida*, a *Tribuna d'Arqueologia 1985-1986*, Pag. 83-88, Barcelona.

- RAKOB, F.
1979, *Chemtou*, a *Die Kunstzeitschrift*, 3/1979, Zurich.
- RIERA I CODINA, C.
1980, *La ceràmica a mà d'Ullastret*, a CYPSELA III, p. 117-126, Girona, 1980.
- ROURA, A. et alii.
1988, *La vil·la romana de Vilauba (Camós)*, Girona, 1988.
- SANTROT, M-H. i J.
1979, *Céramiques communes gallo-romaines d'Aquitaine*, Ed. du C.N.R.S., Paris, 1979.
- SUTHERLAND, C.H.V.
1974, *Monnaies romaines*, Fribourg, 1974.
- TOMMASO, G. de. FAMA, M.L.
1985, *Elementi e rifiniture di infissi e di mobili, Metallo, a Settefinestre, Una villa schiavistica nell'Etruria Romana*, Vol III, *La villa e i suoi reperti*, pg. 50-58, ANDREINA RICCI ed, Modena, 1985.
- VEGAS, M.
1973, *Cerámica común romana del Mediterráneo Occidental*, Barcelona, 1973.
- VERNHET, A.
1975, *Notes sur la terre sigillée de la Graufesenque*, Millau, 1975.
- VILLARONGA, L.
1977, *The aes coinage of Emporion*, BAR Supp. Series 23, Oxford, 1977.
1979, *Numismática antigua de Hispania*, Barcelona, 1979.
- VV, AA.
1970, *OSTIA II, Studi e Miscellanei*, Roma, 1970.